

ՇԱՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ԱՄՍԱԿԱՆ

Ա. Զ. Գ. ԿՐԾՆԻ. ԲԱՐՈՑԱԿԱՆ
ԻՄԱՍՏԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ
ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ — ՀԱՏՈՐ ԵՐԵՎԱՆԻ

ՏԵՏՐ ԻՆՆԵՐՈՐԴ — ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 1875

- Ա. ՏԵՐԿԵՆ ԺԱՄԱՆԻԿ ԵՆԴՐՈՅ
- Բ. Ս. ԳԼԵԿ ԵՄ ԲԱՊԱՆԱԿԱՆ
- Գ. ԲԱՐՅԱՆ — ՍԵՐՈՒՄԻՆ
- Դ. ՎԵՊ — ՀԱՇԵ ՍԵՔԵՐ • ՈՒՍԱԿ 'Ի ՍԵՐՅԱՆ
- Ե. ԴԱՐՅԵՆ ԿԱՆԱԿՆ ԲԱՆԱԿԱՆ ԵՄ
- Զ. ՀԱՆԻՍԱՆԱՆ — ՆԱԿԵ
- Ը. ԲԱՆԱԿԱՆԱՆ — ՍԵՐՅԱՆ ԵՄ ՍԵՐՅԱՆ
- Թ. ԱՆԼ ԵՄ ԵՄ

ՅԱՐԱՇ

ՏՊԱԴՐՈՒԹԻՒՆ Ի ՎԱՆՍ Զ. Ս. ԱՍՏՈՒԱՅԱՆԻ
— 1875 —

REPORT

OF THE

COMMISSIONERS OF THE
LAND OFFICE

FOR THE YEAR 1873

IN RESPONSE TO A RESOLUTION
PASSED BY THE HOUSE OF REPRESENTATIVES
JANUARY 15, 1873

AND
IN ACCORDANCE WITH A RESOLUTION
PASSED BY THE SENATE
JANUARY 15, 1873

WASHINGTON:
GOVERNMENT PRINTING OFFICE:
1874

Տ Ե ՄՆՈՒԹԻԻՆ

ԺԱՄԱՆԱԿԻ ԽՆԴՐՈՅ

Հասարակաց ուշադրութիւնը և խորհրդածութիւնը պաշարուած էր քանի մը օր յառաջ Տաճկաստանի հը պատակ եղող Դաննուբեան դաւառաց վրայ . Հերսէքովինի մէջ ծագած կայծը , կը կարծէին շատերը մանաւանդ անոնք՝ որ Տաճկաստանի վրայ սխալ գաղափարներ ունին՝ թէ համաճարակ հրդեհի պիտի փոխուի . Գուշակութեանց դիմող թեթև մտքեր կ'երազէին թէ ռաք ելած շարժմունքը և ապստամբութեան տրամադրութիւնները քաղաքականութեան մեծ հոգ և մտաւանջութիւն պիտի պատճառէ : Սմենէն աւելի ուշադրութիւն գրաւող կէտը Սերուիա էր , որուն համար կ'ենթադրեն շատերը՝ թէ այս ապստամբողական շարժմանց մէջ Սերուիոյ իշխանութիւնը դեր մը պիտի կըր-

նայ խաղալ, թէ Միլան իշխանը չը պիտի կրնայ չեղոք պահել իւր հպատակները, որով ապստամբութիւնը ընդարձակ ասպարէշ մը պիտի բռնէ, և տարածուի բոլոր հիւսիսային Սերմաից մէջ, Սլլանիոյ սահմանագլուխներէն մինչև Բումանիոյ սահմանագլուխները. և երթալով՝ տոյստամբութիւն զտարելու համար սկիզբները ձեռք առնուած փոքր պատերազմը ահագին պատերազմի պիտի փոխուի:

Սակայն մեր վեհապետին գինուորական ճաշակը և իւր փառայներուն անձնանուիրութիւնը ամեն ենթադրութիւն տուտ հանեց, վառուած կայծը առանց բոց մը հանելու դեռ ծխացող վիճակի մէջ մարեցաւ, կամ գոնէ բոլորովին մարուելու վրայ է:

Հերսէքովինի մէջ ծաղած ապստամբութիւնը Սերուիոյ հետ ի՞նչ յարաբերութիւն կրնար ունենալ. Շատերն այս յարաբերութիւնը երկու ժողովրդոց համագեղութեան վրայ հաստատած էին, և այս սկզբան համամատ մինչև Ռուսիոյ ալ միջամտութիւնը կը գուշակէին: Բայց քաղաքական շփոթութիւններ համացեղութեան ընծայելու ենթադրութիւնը ամենէն խոշոր քաղաքագիտութեան մէջ անդամ տեղի չունի, զի մասնաւոր դիպուածոց մէջ անդամ մարդու մը յառաջդիմութիւնը ամենէն աւելի իւր մերձաւորին աչքին փուշ է: Յարաբերութիւնները և անջատումները, կռիւներն ու հաշտութիւններն՝ որք տեղի կունենան մերձաւոր կամ դրացի ժողովրդոց, մէջ միշտ հիմնուած են վաճառականական և գինուորական յառաջադիմութեանց վրայ: Երբ կէտ մը միայն այս կողմանէ յառաջադիմութիւնը կը խախտէ՝ վերցուելու համար մինչև պատերազմ հարկ կ'ըլլայ: Ուրեմն ի՞նչ կրնար ըլլալ Սերուիոյ վրայ շինուած կասկածին հիմը. ասիկայ պիտի բացատրեմք առաջիկայ յօդուածով, ստորագրելով Սերուիոյ և Տաճկաստանի իրարու դիմաց ունեցած դիրքը:

Ա.

Սերուիա՝ Եւրոպայի արևելեան մասին մէջ երբեմն ծագած յեղափոխութեանց մէջ մեծ տեղ բռնեց : Այս յեղափոխութիւնները միջին դարու մէջ տեղի ունեցան, յորում Սերուիա ընդարձակ կայսրութիւն մը հիմնեց իւր անուանի գլուցաղներուն և քաջ յաղթականներուն շնորհիւ : Երբոր մահմետականք ասպատակեցին յԵւրոպա, սա եղաւ ամուր պարկապը զիրենք խախտող : Գոսովայի ճակատամարտը, որուն մէջ Սերուիա յաղթուեցաւ առաջին Մուրատէն՝ դէպ ՚ի Եւրոպա ճամբան բացաւ Օսմանեան իշխանութեան :

Սերուիացիք հիւսիսային ծովուն եղերքներէն այս առուր իրենց բնակած գաւառները դաղթեցին. եօթներորդ դարուն, անկախ էր վիճակին, վերջերը Պուլղարաց և յունական կայսրութեան հպատակ եղան : Ըններորդ դարուն Յունաց եկեղեցւոյ առաքելոց ձեռքով քրիստոնէական կրօնքն ընդունեցին : Յունաց իշխանութեան ներքեւ երկայն ատեն չը մնացին. մետասաններորդ դարուն իրենց իշխանաւորներէն մէկը, Ստեփանոս անուն, թագաւոր ըլլալով ժառանգական թագաւորութիւն մը հիմնեց : Ասոր յաջորդաց մէջ խիստ նշանաւոր էր Տուչան, որ իբր քսան տարի թագաւորեց, նշանաւոր պատերազմներ ըրաւ Յունաց և Տաճկաց դէմ, յաղթեց և տիրեց Պոսնիոյ, Եպիւրոսի, Թեսսալիոյ, Պուլղարաց և Մակեդոնիոյ : Կոստանդնուպօլիս Յունաց ձեռքէն առնելու վրայ էր և քաղաքէն իբր տասներկու մղոն միայն հեռի էր, բայց յանկարծակի մեռանելով՝ մնաց : Չկայ իշխանութիւն մը որ Սերուիոյ չափ շուտ ըլլայ թէ՛ հաստատութիւնը և թէ՛ անկումը : Սերուիա ներքին խռովութեանց պատճառաւ յուսահատ վիճակի մէջ էր, և Սուլ անները միշտ զինքը պաշարեալ բռնած էին : 1389 թուականին Գոստ

վայրի ահեղ պատերազմին մէջ Սուլթան Մուրատէն բուլղոսմէն յաղթուելով իշխանութիւննին փճացաւ, հարկատու մնաց Սուլթաններուն, վերջերը Օսմանեան իշխանութեան մէկ պարզ գաւառն եղաւ։ Սերուիա կոխան եղաւ օսմանեանց ասպատակներուն, իբր չորս հարիւր տարի իւր յաղթականին իշխանութեան ներքեւ մնաց, ամեն հարուածներու համբերեց, բայց իւր անցեալ փառաց և ազատութեան յիշատակը, և ասոր հետ վերականգնելու ասպադայ յոյսը միշտ պահեց։ Սերունդներ անցան, բայց ղիրենք դարմանող երազին իրականութիւնը չը տեսնէ, վերջապէս 1804 փետր. ամսոյ մէջ վերջին Սուլթան Մահմուտի օրով դարձեալ ոտք ելան Գարա Դէորդ կամ Չեռնի-Գէորդ անուն ապրտամբող քաջի մը գլխաւորութեան ներքեւ։

Միտք չունիմք մանրամասնօրէն պատմելու այս ապրտամբողական կռուոյն դիպուածները, Չեռնի Գէորդին փախուստն ու մահը, և Տաճկաց զՍերուիա վերլստին ճնշելը, ընթերցողը կրնայ օսմանեան պատմութեան 508—512 երեսները կարդալ։ Այս թուականներուն Սերուիոյ գլուխն եկած դժբաղդութիւնները յաւիտենական և անդարմանելի կը կարծուէին, և այնպէս կը գուշակուէր՝ թէ այնուհետեւ օր և է խլրաւում ուրիշ հետեւանք պիտի չունենար, բայց եթէ վարհուրելի վրէժխնդրութեան աղէտներ ծանրացունել Սերուիոյ վրայ։ Բայց յանկարծակի Միլոշ Օպրենովիչ անուն անծանօթ քաջ մը իւր հայրենիքն հաճոյացուց Սուլթաններուն աչքին և այս աւուր Սերուիոյ մէջ տիրող իշխանութեան ցեղին նահապետն եղաւ։

Ահաւասիկ այս է Սերուիոյ անցեալը, որչափ որ կրցանք համառօտ մը յիշել պատմութիւններէ, Չէնքի դիմելով անկախութիւն ձեռք բերաւ, երկայն տարիներ Տաճկաց յետս պահանջմանց դէմ առած անկախութիւնը պաշտպանեց՝ տարեկան հարկ մը վճարելու պայմանաւ։ Այսօր Սերուիա կը տեսնէ՝ որ իւր շրջապատի ժողովուրդք գաւառապետ փաշայներուն բռնութեան տակ կը հեծեն, անկախութեան սէրը աւելի

կը բորբոքէ իւր սրտին մէջ, զայն ապահովելու և ամբողջեցնելու եռանդը կ'արծարծի առհասարակ բոլոր իւր ժողովրդեան մտաց մէջ : Ամէն անգամ, որ Տաճկաստանի մէջ դաւառ մը ապստամբութեան շարժումը բերէ, Սերուխացւոց սրտին մէջ աղգային անկախութեան սէրը արթնցեր է, Տաճկաստան ալ Սերուխա իւր հետ միացնող կապերը ամէն առթիւ ամրապնդել ուզած է : Երբոր Տաճկաստան Եւրոպիոյ մէջ քրիստոնեայ ժողովրդոց հետ մարտի ինդիր մ'ունեցեր է, բնաւ Սերուիոյ միջամտութիւնը, 'ի նպատակամ յանդերպատ, չէ ուզած : Բայց և այնպէս սա քաղաքագիտական ճշմարտութիւն մ'է՝ որ Սերուիոյ և Տաճկաստանի մէջ միշտ մեծ և անդարմանելի հակառակութիւնք տեղի պիտի ունենան, հաշտարար միջոցները, որչափ իմաստութեամբ ալ խորհուին, միշտ անզօր պիտի մնան հակառակութեանց առջև : Այս աւուր ծագած դժուարութիւնները գուցէ լուծուին կամ վերնան, բայց միշտ առ ժամանակեայ է, նոյն և մի աղբիւրներէ ուրիշ ուրիշ դժուարութիւններ ալ պիտի կրնան ծագիլ :

Բ.

Տաճկաստանի և Սերուիոյ մէջ դժուարութիւն և անվտանգութիւն կամ կռիւ գոյացնող պատճառներուն մէկն է Տաճկաց Սերուիոյ հետ Զէւաբէ կոչուած գիւղաքաղաքը գրաւելը : Այսչափ զրկանքը ըստ ինքեան շատ չնչին բան է, բայց սա ծանր հանգամանքն ունի, որ հին գիւղաքաղաք մ'է, և Սերուիոյ անկախութիւն ձեռք բերած ժամանակէն 'ի վեր Սերուիոյ էր, և Տաճկաստան գրաւած էր : 1830, օգոստոս 3 թուականաւ գրուած Խոնէ Զէւաբէ Սերուիոյ արդի դիրքը ճանչցուց Տաճկաստանի : Սոյն արքունական հրովարտակին հրամանն էր՝ որ Օսմանեան կայսրութիւնը Սերուիոյ

րուիոյ իշխանութեան ամուր տեղուանքը պահապան զօրք պահելու իրաւունք ունենայ . իսկ ասոր փոխարէն բոլոր մահմետականք , բաց 'ի պահապան զօրաց , Սերուիայէն դուրս ելլեն :

Դիւրին է գուշակել՝ թէ հրովարտակին այս տրամադրութիւնը ո՞րչափ շուտ պիտի յարուցանէր դժուարութիւնները : Մահմետականք երկար ատենէ 'ի վեր Սերուիոյ երկիրը բնակած ըլլալով , տուն , հող և այլ և այլ ստացուածքներ ունէին , որոց վաճառումը որչափ ալ սուղ գնով ըլլար՝ գրեթէ անկարելի էր , բայց և այնպէս իրենց վրայ դաշնադրուած յօդուածին հընազանդեցան . իսկ Սերուիացիք իրենց երկրին ամրոցաց մէջ տաճիկ պահապան զօրք բնակելուն դէմ սաստիկ պայրոյթ պահեցին սրտերնուն մէջ . թէպէտ և ազատ էին , ազգային ժառանգական իշխանութիւն մ'ունէին և ինքնօրինաբար կը կառավարուէին , բայց Դանուբի , Շապաշի , Սեմենտրիոյ , Ֆէթ—Խալամի , Սուքուի և Ուժիցայի ամրոցներուն և Պելկրատի միջնաբերդին վրայ օսմանեան դրօշակ ծածանելը աչքերէին չէր տաներ , ապագային համար իբրեւ սպառնալիք կը նկատէին դրօշակները . Տաճկաստան ալ իւր բերդերուն վրայէն նայելով կը յիշէր միշտ չորս հարիւր տարիի չափ զՍերուիա իբրեւ սարուկ իրեն նուաճելուն անցեալը : Ասկէց զատ երբ տաճիկ զօրականներ ամրոցներէն դուրս կ'ելլէին , կամ Սերուիայէն դեռ դուրս չելած մահմետականներն ալ փողոցները կը շրջէին՝ Սերուիոյ ժողովուրդը զանոնք կը նախատէր . այսպէս երկու ազգաց ժողովրդեան մէջ ատերութիւնը երթալով կը մեծնար , և մինչև երկու իշխանութեանց մէջ բարձրանալով վայրկեանէ վայրկեան խաղաղութիւնը կորսնցնելու վտանգները երևան կուգային :

Երկայն ատեն , այսպէս կը տևէր իրաց վիճակը : Սերուիոյ մէջ ներքին խռովութիւններ ալ բնաւ դադրած չունէին , Տաճկաստան ալ այս խռովութեան շընորհիւ անցեալ դաշնադրութեանց բնաւ մէկ կէտը փոխել չէր ուզեր , Սակայն այսպիսի վիճակ մ'ալ չէր

կրնար երկայն տեւել : Սերուիոյ քրիստոնեայն իւր աղ-
դային վառքը կը փնտռէր և իւր ապագային վրայ
միշտ անհանգիստ էր . Տաճիկներն ալ իրենց հին բըռ-
նութիւնները կը շարունակէին : Մէկ խօսքով . երկու
ժողովրդոց մէջ թշնամութիւնն ու ստեղծութիւնը խոր
տրմտոտ հաստատած ըլլալով՝ օր մը հարկաւ գլուխին
ծանր դժուարութիւն մը պիտի գար : 1862 յունիսի մէջ
Տաճիկներն Պելկրատը ուժեղացնէին , Էւրոպայի մէջ
ասոր վրայ յուզմունք ելաւ . Կ. Պօլիս միջադգային ժո-
ղով մը գումարեցաւ , յորում ստիպումն եղաւ Բարձրա-
դոյն Դրան՝ որ Սոքօլի և Ուժիցայի ներքին ամրոցները
ետ ձգելով՝ Շապաշի , Ֆէթ—խլամի , Սեմենտրիոյ և
Պելկրատի ամրոցներով դոհ ըլլայ : Այս առթիւ միջադ-
գային ժողովոյ ստորագրած դաշնադրութեան մէկ յո-
դուածն ալ կը հրամայէր՝ որ Բարձրադոյն Դրան իշխա-
նութեան տակ գտնուած ամրոցներուն պահապան զօր-
քերէ զատ բոլոր միւս մահմետականք Սերուիայէն
դուրս ելլեն :

Սերուիացոց դժգոհութիւնը այս ջնջին պայմանե-
րով և զիջումներով չը փարատեցաւ . նոյն և մի կողմ-
ները և քաղաքական դժուարութիւնները վերստին
ծագեցան . 1866 թուականին մազ մնաց պատերազմ
պիտի հրատարակուէր . և ո՛րչափ դժար պիտի ըլլար
այս պատերազմը պարզ վեճի վերածելը Օսմանեան
կայսրութեան և Սերուիոյ մէջ : Էւրոպական տէրու-
թիւններ զգացին այս պատերազմին վտանգը և հաս-
կըցուցին Տաճկաստանի՝ թէ պէտք եղած և կարելի զո-
հողութիւններն հարկաւ ընելու է . Այս ո՛յն ատեն էր՝
որ կրետէի մէջ ապստամբութիւնը երևան ելած էր և
Դուռը զսպելու կ'աշխատէր . Յունաստան ալ հելլեն
ժողովրդեան ապստամբութեան օգնելու պատրաս-
տուած էր : Տաճկաստան զիջանելով՝ 1867 թուականին
թողուց ամրոցները զորս դաշնադրութեան պայմանը
կը տրամադրէր թողուլ :

Դեռ Գոթթի Զէռնիէ վրայ չը խօսեցանք : Ապաքէն
միջադգային դաշնադրութեանց յօդուածներուն և ոչ

միոյն մէջ այո գիւղաքաղաքին անունը չէ յիշուած , մանաւանդ այնպիսի կանոնաւոր դաշնադրութեան մը մէջ՝ որք միայն կրցած են քիչ մը կանոնաւորել Սերուիւայի և Բ. Դրան յարաբերութեան հիմունքները , 1829

— 1866 թուականները տասն անգամէն աւելի կընքուած զանազան դաշնադրութեանց և ոչ մէկուն պայմաններով երբեք ներելի եղած չէ՝ որ Տաճկաստանը Զվոռնիքը գրաւէ . մանաւանդ թէ հակառակ այնչափ դաշնադրութեանց վար դրած է , չը տար : Աւելորդ է բնութիւնը թէ Սերուիւայ կառավարութեան պահանջածը Պօսնիոյ Զվոռնիքը չէ . սա՝ որ յառաջ 15,000 բնակիչ ունէր և շատ վաճառաշահ քաղաք մ'էր , բայց այսօր բոլորովին ինկած է , և Տաճկաստանն ու Սերուիւան իրարմէ քաժնող Տրինային ձախ եղերքը չի նուաճէ : Սերուիւայ պահանջածը Տրինայի աջ եղերքին վրայի բնակիչներն են , որուն մէջ մինչև հիմայ տաճիկ բնակիչ կայ :

Սերուիւայ իրաւունքը անհակառակելի է , և Դուռն ալ բոլորովին մերժած չէ այս իրաւունքը . բայց երբոր այս իրաւանց վրայ խօսք անցնի , փոխանակ քաղաքապետական շրջուն ճանապարհներով խնդիրն անելոյժ կամ կնճռոտ պահելու , իւր դրաւումը արդարացունել կը ճգնի , Սերուիւա շարունակ ուղած է . Ուշիտ և Այի փաշաներն ալ իրարու ետեւ խոստացան որ այս մասին արդարութիւնը 'ի գործ դնեն , բայց երկուքն ալ չը կատարեցին : Շատ անգամ տարաձայնութիւններ հանեցին եւրոպական թերթերը՝ թէ Սերուիւա բանակցութիւններով խնդիրը վերջացնելէ յուսահատ՝ վերջապէս ղէնքի պիտի դիմէ . Բարձրագոյն Դուռն ալ Տրինայի եղերքը քանի մ'անգամ այս տարաձայնութեան վրայ ջօրք լեցուց :

Երբոր Միլան իշխանը անցեալ տարի ապրիլ ամսոյ մէջ Սուլթանին հրամանաւը Պօլիս գալ ուղեց՝ կարծուեցաւ՝ թէ Զվոռնիքի խնդիրը այն անգամ պիտի լուծուի վերջանայ . Պ. Մարինովիչ , Սերուիւայի պաշտօնէն իր ժողովոյն նախագահը , Եպարքոսին հետ այս խնդրոյն վրայ բանակցեցաւ , բայց չը կրցաւ խնդրոյն

լուծումը յաջողցունեւ : Միւրան իշխանը Սուլթանին հետ
այս նիւթոյն վրայ խօսիլ ուզեց՝ չը յաջողեցաւ , մանա-
ւանդ թէ Սուլթանը իշխանին դիտաւորութեան և ա-
նորիկութեան գէմ զայրացաւ : այն օրը Պօլսոյ եւրո-
պական լեզուով դրուած քաղաքական թերթերը մնա-
ցրեցին Միւրան իշխանին :

Ապաքէն Զփուռնի ի ննդրոյն վրայ վերջին տարինե-
րըս եղած բանակցութիւնները կը ցուցնեն՝ թէ Տաճ-
կաստանի և Սերուիոյ մէջ ծագած դժուարութիւննե-
րըն անլուծանելի են , որովհետեւ մանաւանդ 1862 սեպ-
տեմբեր Յի դաշնոյ բացարձակ պայմաններուն համե-
մատ Սերուիոյ իրաւունքը դեռ առանց վճարման կե-
ցած է :

Գ.

Բարձրագոյն Դուռն և զՍերուիա իրարու գէմ
դժուարութեան մէջ ձգող աւելի մեծ և Զփուռնի ի
ննդրէն ալ աւելի կարեւոր մէկ խնդիրն ալ Բուսթիւնի
երկաթուղոյն խնդիրն է : Այս ալ բացատրենք :

Տաճկաստանէն մինչև Աւստրիա—Հունգարիա եր-
կաթուղոյ երկար գիծ մը սկսուած է , և արդէն մաս
մը շինուած է : Այս գծով եւրոպայի արեւելքը արեւ-
մուտքին հետ հաղորդակցութիւն պիտի ունենայ , սոյն
ամենակարեւոր գիծը արեւելից բերքերը արեւմուտք
պիտի բերէ , եւրոպայի վաճառքներն ալ արեւելք : Եր-
կաթուղործութիւն , վաճառականութիւն և արուեստներ
պիտի ծաղկեցունէ և ընդարձակէ բնական հարստու-
թեամբ լեցուն՝ բայց փոխադրութեան միջոց չը կենա-
լուն համար՝ ոչնչացած և երեսի վրայ մնացած երկիր-
ներուն մէջ , Տաճկաստանի քաղաքակրթութեան ամե-
նէն զօրաւոր խթանը պիտի ըլլայ :

Սերուիոյ իշխանութիւնը Տաճկաստանի և Աւստրիա
—Հունգարիոյ պետութեան մէջ գտնուելուն համար

մեծ շահեր ունի՝ եթէ երկաթուղւոյ ղիծը իւր երկրին մէջէն անցնի : Երկաթուղւոյն ինդ իրը ծագած առջի օրերը Սերուիոյ իշխանութիւնը պահանջեց՝ որ երկաթուղւոյն Տաճկաստանի մասը մինչև իւր սահմանագլուխը գայ, այն է Ալեքսինայի և Նիշ քաղաքի մէջ տեղը . անկէ անդին Մորաւայի հովտէն առնելով Դանուբի ընթացքին ուղղութեամբ ինք շինէ . արևելք և արևմուտք իրար կապելու բնական ճամբան ալ այս է :

Տաճկաստան մերժեց Սերուիոյ առաջարկութիւնը . առեւի լաւ սեպեց անմարդաբնակ և անրեր լերանց մէջէն երկաթուղին անցունելով Սերուիոյ սահմանագլուխէն ծուր և Աւստրիա—Հունգարիոյ երկաթուղւոյ հետ միանալ՝ քան թէ Սերուիոյ մէջէն անցնել : Երկաթուղւոյն վրայ աշխատող երկրաչափներուն և արտօնատիրոջ հետ անորոշ և տարտամ խորհուրդներով ժամանակ անցուց . ջանայ ուրիշ ճանապարհ մը գտնել և Եւրոպացւոց ալ ընդունել տալ : Սրովհետև կը վախնայ՝ որ երկաթուղին Սերուիոյ կարևորութիւնը կը մեծցունէ, վաճառականութիւնը կընդարձակէ, հարստութիւնը կ'աւելցունէ և Եւրոպայի և Սերուիոյ մէջ յարաբերութիւններն աւելի դիւրին և բաղմատեօակ կըլլան : Եւրոպացիք պահանջեցին Տաճկաստանէն՝ որ եթէ կրնայ, երկաթուղւոյն վրայ Սերուիոյ հետ չը համաձայնելուն վրայ ինքզինք քաղաքացունէ զինուորական և քաղաքական փաստերով :

Քաղաքական այս ծանրածանր խնդրոց առջև Սերուիա խաղաղասիրական միջոցները փնտռեց միշտ և բանակցութեան երկար և տաղտուկ ճանապարհներով իւր խնդրոյն լուծումը սպասեց ձեռք բերել, զիտնալով՝ թէ Եւրոպայի միջամտութեամբ խնդիրը քաղաքականօրէն պիտի լուծուի հարկաւ : Սերուիա հաստատամտութեամբ պահանջեց միշտ՝ որ իւր առաջարկութիւնը կատարուի : Միտնալով փաշայ, հանճարեղ քաղաքագէտը Օսմանեան կայսրութեան, իւր եպարքոսութեան ժամանակ խոստացաւ վէճի նիւթ եղած խնդիրը Սերուիոյ ուղած կերպովը կարգադրել . Բայց ու-

րովհետեւ մեր երկրին մէջ մարդոց հետ խորհուրդներն ալ կը փոխուին շարունակ, Միտհաթ ինկաւ պաշտօնէն, իսկ յաջորդը բոլորովին մերժեց առարկելով՝ թէ Միտհաթին բերանացի խոստումը երկրին վեհապետին նորահան հրամանաց առջև զօրութիւն չկրնար ունենալ :

Անադան ուրեմն ուղեց Տաճկաստան Սերուիոյ հետ ունեցած կնճիռները լուծել : Մէհէմմետ Բիւշտի փաշայ Սերուիոյ առաջարկութիւնն ընդունելու ինքզինք տըրամադիր ցցուց, որուն համար յատուկ ծրագիր ալ պատրաստելով Շահաբէ Կէօպէնի ղրկեց : Բայց 1874 վերադարձի մէջ այս ալ հրաժարուելով՝ իրեն յաջորդեց Հիւսէյին — Լիլի — փաշա, որ Սերուիոյ պահանջմանց մասին բոլորովին ընդդիմացաւ : Շուրայի տէօվլէթն իւրեն եկած հին ծրագիրը մէկդի դնելով՝ ուրիշ նոր մը պատրաստեց, ըստ որոյ Բուսնիկի երկաթուղիները Սերուիոյ սահմանադրէն ծուելով Պոսնիոյ մէջէն ուղղակի Աստրիա պիտի երթան : Սերուիոյ ալ իմաց տըրուեցաւ՝ թէ թող իւր շինելիք երկաթագիծը Պոսնիա վիսինկրաաի մէջ միացունէ Տաճկաստանէն Աստրիա երկնալիք դժոյն հետ :

Սերուիոյ կառավարութեան համար հեղնական թուեցաւ այս վերջին որոշումը, որովհետեւ առաջին անընդունելի որոշումներէն իսկապէս տարբերութիւն չունէր : Սերուիա այս որոշմամբ պիտի կորսնցունէր այն ամէն օգուտները՝ զորս իւր երկրին բնական դիրքը կը բերէր, բնական ճանապարհը դառնուելով Արեւմուտքին և Արեւելքին : Օգուտներն ալ քիչ բան չեն. զի այս դժով Եւրոպայէն յԱսիա և Ասիայէն յԵւրոպա անցնող ճանապարհորդաց և վաճառքի փոխադրութեան համար վաճառականներուն խարճած ստակին մէկ մասը Սերուիոյ մէջ պիտի մնայ : Այս դժով Սերուիա իւր բերքերը Տաճկաց դաւառները պիտի հանէ, Արեւմտից հետ շարունակ և հաստատուն հաղորդակցութիւններ պիտի հաստատէ. որով պիտի զարգանայ իւր նիւթական և մտաւարական վիճակը, պիտի

գործածուին իւր հոգեւոր, անտառներն և հանքերը եւրոպայի քերկրաշափներու և գործաւորներու ձեռք մէկ խօսքով, գարուս հարկ եղած յառաջագիմութիւնը իւր բոլոր տարերքներովը պիտի ընդարձակի : Ոչ այսչափ, այլ և Եւրոպայի հետ դիւրին հաղորդակցութիւն ունենալուն շնորհիւ վարչական բարեկարգութիւնն ալ պիտի հաստատուի, և արեւմտեան պայծառ և հաստատուն քաղաքակրթութիւնը իւր երկրին մէջ պիտի տիրէ : Ընդհակառակն, եթէ այս դիժը Սերուիոյ երկրէն չանցնի՝ Սերուիա լեւանոյ մէջ անապատացեալ վայրենի իշխանութիւն մը պիտի դառնայ : Նախանձ մեղքեան Սերուիոյ պարգև ըրած այս դիժը Տաճկաստան կուզէ սնչացունել :

Միլան իշխանը չը խարուեցաւ Տաճկաստանի որոշման վրայ, և պնդեց իւր առջի առաջարկութիւնը, իսկ իւր դործակալ Պարոն ֆրիսթիշին՝ բացարձակ մերժողական պատասխան տրուեցաւ ի վերայ այնչափ դեռապանադիտական հանճարեղ բանակցութեանց :

Բայց յանկարծակի նոր և անմեկնելի փոփոխութիւններ կատարուելով Պօլսոյ մէջ՝ իրողութիւնք ի նպաստ Սերուիոյ յեղաշրջեցան : Զօրաւոր երկու պատճառներ Տաճկաստանի հաշտական դրամագրութիւնները երեւն բերին : Երկաթուղւոյն պահանջած գինը Սերուիոյ առաջարկածն էր, որովհետեւ հեռաւորութիւնները պիտի պակսէին, որմէն ոչ միայն Տաճկաստան օգուտ ունէր, այլ և այն ամէն կառավարութիւնները՝ որոց երկիրներուն մէջէն ուղին պիտի անցնէր : Ասոնք հարկաւ Սերուիոյ հետ կարճ ճանապարհը պիտի ուղէին, որպէս զի վաճառոց փոխադրութիւնը թէ՛ լիջ ծախքով և թէ՛ քիչ ժամանակով լինոց : Այս կառավարութիւններն են Աւստրիա—Հունգարիա և վիեննա, որք հզօր ամբաստանութիւն և բոլոր բարձրն Տաճկաստանի դէմ՝ երկաթուղեաց նկատմամբ :

Տաճկաստան իրաց այս վիճակը փոխելու համար մտածեց՝ որ Սերուիոյ իշխանին բերանը փոխել տայ, և իւր հաւանութեան համաձայնեցունէ : Երպէս զի ասով

խնդիրը լուծուի : Սուտի Դրան Եպարքոսը հրաւիրեց զՄիլան իշխանը՝ որ Սուլթանին այցելութիւն մը տալու դայ, խոստանալով՝ թէ իւր պահանջածը պիտի ընդունի : 1867 ապրիլ 6 ին, Սերուիա իւր անկախութեան յիսուն և իններորդ տարեդարձը կը կատարէր, այս խոստման աւետիսը հրատարակուեցաւ երկրին մէջ : այսինքն թէ երկաթուղիները Սելանիկէն, Փետիրիսիէն, Պրիսթինայէն և Նիշէն դէպ'ի Սերուիոյ սահմանադրուի պիտի դան : Միլան իշխանը Պոլիս եկաւ, բայց խոստումները չը կատարուեցան :

Դ.

Սհա ասոնք են Տաճկաստան և Սերուիա իրարու հետ դժտութեան և խռովութեան մէջ պահուլ պատճառները : Երկու ժողովուրդք իրարու դէմ դժտած են՝ ոչ թէ քանի մը անկարեւոր կամ դուռնաքեայ վընասներու, այլ ազգային կենսական շահերու կորստեան վրայ : Այս շահը վտանգի չեն կրնար բերել Սերուիացիք, և ոչ ալ Տաճկաստան կրնայ հանդուրժել որ Սերուիա քորանայ :

Սերուիոյ մէջ կուսակցութիւններ կան՝ որ Տաճկաստանի վրայ յարձակել, կամ տեղի ճիշդը, ելքը անըստող արկածի մէջ զիրենք նետել կուզեն, բայց վարչական անձանց դիտաւորութիւնը այս չէ :

Այսօր տեղի ունեցած դէպքերը, — ծածկելն աւելորդ է — հաւանական է՝ թէ Սերուիան չեղութեանէ պիտի հանեն : Անտարքեր աչօք չը կրնար նայիլ Հերսէքովինի և Պանիոյ Ժողովրդոց վիճակին վրայ, որ աչգակից և կրօնակից է իրեն, և Տաճիկներէն դառնապէս կը հարստահարուին : սակայն և այնպէս մինչև այսօր Միլան իշխանի կառավարութիւնը բնաւ մէկ կերպով սպաստամբութիւնը քաջալերած չէ : Հերսէքի ապրտամբութեան թաւականը Եւրոպացոյց Թուրքիոյ

վրայ պառկած երազներուն գիշերը չըլլալը Սերուիա
ինք ալ գիտէ , այսու ամենայնիւ երազին գոյութեան
կամ իրականանալուն ամենէն աւելի յոյս ունի , Միայն
թէ այսօր իւր անկախութեան սպառնացող կարգա-
դրութեանց դէմն առնելու և չափով մ'ալ իրեն դաւա-
նակից և աղգական ժողովրդեան վիճակը բարեփոխել
տալու համար պիտի ստիպուի , եթէ հարկը բերէ ,
մինչև զէնք ալ առնուի :

Այս դարուս սկիզբէն այն 1804 թուականէն 'ի վեր
Սերուիոյ գրեթէ միշտ սուրը պատեան մտնել ելլել ըս-
կըսած է . այս անգամ ալ եթէ մտնէ՝ քիչ ժամանակէն
դարձեալ պիտի ելլէ և Տաճկաստան անհանգիստ ընէ ,
որովհետև արդի գաղափարաց և գիտութեան շնչով
վերականգնելու միջոցը կը սորվին , եկեղեցիներով՝ ի-
րենց ազգային կենաց յիշատակները և ակնկալութիւն-
ները շարունակ կը դարձանեն , դպրոցներով՝ արեւմը-
տեան ժողովրդոց յառաջագիմութեան և այժմու քա-
ղաքակրթութեան հասնիլ կը ջանան : Երօնի սէր , սլաւ-
մութեան յիշատակ , աղգային յատկութիւն կամ բնու-
թիւն , նիւթական աճումն , և Եւրոպայի միշտ յուզեալ
տեսարան , ասոնք են Սերուիա անհանգիստ ընող ան-
տեղիտալի տարերքները :

Սերուիա , որովհետև Ռուսիոյ արեւելքի վրայ ու-
նեցած անդրդուելի դիտաւորութենէն կը վախնայ ,
յանկարժ երեւցող ապստամբութիւններէն զոհ չըլլնար
ըլլալ , այլ աւելի կ'ընտրէ քայլ առ քայլ յառաջագիմա-
կան շարժումնքը : Այս պատճառիս համար Սերուիա
ապստամբութեան կուսակից յառնելով արկածեան քա-
ղաքականութիւն մը ձեռք առնելէ կ'զգուշանայ :

Միլան իշխանը չափահաս եւ դատման տէր ըլլալէն
'ի վեր զարմանալի խոհմութիւն և չափաւորութիւն
ցուցած է իւր կառավարութեան մէջ : Շատ եռան-
դուն հայրենասէր , բայց շատ ալ հմուտ Եւրոպայի
քաղաքականութեան , գիտնալով՝ որ Սերուիոյ շահը
լուրթիւն կը պահանջէ , միշտ պիտի յարատեւէր այս
օգտակար ընթացքին մէջ՝ եթէ Տաճկաստանի քաղա-

քականութիւնը ապստամբութեան չը հանէր զհերսէ-
քովին :

Ապստամբութիւնը յուլիս ամսոյ մէջ ծագեցաւ : Բ.
Դուռը ամբաստանեց Սերուիոյ և Աւստրիոյ համար՝
թէ ապստամբութեան առիթ կամ քաջալեր կուտան :
Սակայն ո՛չ, ապստամբութեան աղբիւրը դուրսերը չէ,
այլ ակրող և տիրեալ ժողովրդեան մեջ արմատացած
հին ատելութեան, և աւելի գաւառապետաց հարբս-
տահարութեանց և ծանրացած տրոյց մէջն է . Սյս վեր-
ջին պատճառը ողորմած կայսեր բարի իշխանութիւնը
ատելի րրած է իւր հալատակներուն ամէն գաւառի
մէջ . Անտանելի ճնշումը ելբ և որ երկրին մէջ ալ ըլ-
լայ՝ միշտ ապստամբութիւն երևան կը հանէ . Հարբս-
տահարեալ ժողովրդեան երբ արիւնը գլուխն ելլէ և
բարկանայ՝ եթէ ոչ աղատելու, գոնէ մեռնելու համար
անդամ պիտի ապստամբի : Հերսէքի մէջ երկայն ատեն
կուսակալները կը նեղէին, Հերսէքցիք կը բողոքէին,
բայց բողոքնին լսելի չեղան . ասոր վրայ ասոնք ալ
ապստամբեցան . Եւրոպական տէրութիւնք այսօր կ'ըս-
տիպեն զՍերուիա՝ որ չեզոք մնայ . բայց Սերուիա պի-
տի կրնայ՝ ապստամբողաց չըջանակէն դուրս մնալ .
Դէպքերը մարդոց կամքէն աւելի զօրաւոր են . Եթէ
Տաճկաստան ապստամբութիւնը ծագած առաջին օ-
րերուն կարենար զսպել, թերևս Սերուիա խոհեմու-
թիւն ձեռք առնէր, և քաղաքականութիւնը զՍե-
րուիա, Սերուիա ալ իւր ժողովուրդը հանդարտեցու-
նէր . Սակայն այժմ՝ որչափ պատերազմն յերկարի,
նոյնչափ առջի կերպարանքը պիտի փոխէ : Սլաւ ժողո-
վուրդք առ հասարակ մահմետական Եւրոպայն քրիս-
տոնէականի փոխելու երազը կը տեսնեն . Ուստի փոքր
իշխանութիւնները այժմ առանց խլրտելու, վաճառա-
կանական, արուեստական և դրամական հարստու-
թեանց աղբիւրները կուզեն շատցունել, մինչև վերջա-
պէս Եւրոպայի վատահոլութիւնը չահին . Բայց եթէ
Դէպքը ցոյց տայ Սլաւներուն թէ երազին մեկնութիւ-
նը լուծելուն օրն եկած հասած է . Միլան իշխանը չը-

պիտի կրնայ իւր ժաղախորդը պահել, որովհետեւ Գա-
րա—Գէորգեանն հաւատկցութիւնը՝ որ այսօր քիչ մասէ
կը բաղկանայ, գլուխը պիտի անցնի թերադրեալ Սե-
րուիոյ և գուցէ Միլան իշխանը կորստեամբ թաղին
իւր բռնի անշարժութիւնը տուժէ :

Այս ցաւալի ենթադրութիւնը ուրիշ բանն համար
չեմք բներ, այլ միայն ցուցնելու համար՝ որ եթէ Հեր-
սէքի ապստամբութիւնը զայելն յերկարի՝ Սերուիոյ ազ-
գային դժագուժի շատ ուժգին զօռութիւն մը պիտի ժող-
վէ, Ս. յնուհետեւ արդի զինուորական շարժման միճակը
բոլորովին մոխուրով անկանոն և անկողմ Հերսէքցոց
տեղ 250,000 կանոնաւոր զօրականէ բաղկացեալ բանա-
մը պիտի ելլէ Տաճկաց դէմ: Գարաւաղ ալ Սերուիոյ
օրինակէն խրախուսեալ ապստամբութեան պիտի նպաս-
տէ: Էնթադրութեանց չը դիմենք: 1862 ին Գարաւա-
ղի 25000 զինուորներն սրբալի ներք ձգեցին Բ. Դուռը,
Եւրոպական տէրութիւններէն սոյն արդեօք յայնժամ
պիտի միջամտէ պատերազմը հանգարտեցունելու: հա-
ւանականաբար Աւստրիա, Անգղիա, Գաղղիա, Իտալիա
և Գերմանիա հեռաւորութեան համար չեն կրնար մի-
ջամտել: Ռուսիա ալ Սերուիոյ վրայ իւր կասկածները
չը պիտի ուղէ մեծցունել: Աւստրիա ալ ճանչցած է
թէ իւր շահը կանուխէն սլաւ ժողովրդոց հետ դաշնակ-
ցելու և համակրութիւննին շահելու վրայ կը կայանայ:
Ասկէ ուրիշ կերպ չկրնար ընել, որովհետեւ նախ՝ ա-
պագային համար իւր հարաւային սահմանադրութիւններն
ստղահովեալ պէտք է ըլլան. երկրորդ՝ Աւստրիա —
Հունգարիոյ ներքին խաղաղութիւնը այնպէս կը պա-
հանջէ:

Աւստրիոյ նպատակներն ու խորհուրդներն ինչ որ
ալ ըլլան, սա ճշմարիտ է՝ որ Դանուբի Սլաւ կամ Բու-
ման ժողովրդոց վրայ սէր և համակրութիւն ունի, ա-
նոնց ինքնօրինութեան կը փափաքի, և Գրան անոնց
վրայ ունեցած իրաւունքները տկարացունել կուզէ:
Աւստրիոյ կայսրը անկախ իշխանութեան վեհապետի
յատուկ պատիւներով և յարգումներով ընդունեց Սե-

րուիոյ իշխանը . և դեռ վերջին ժամանակներս Գարա-
տաղի իշխանին բարեկամական հեռադիրներ ուղղեց :
Միև նոյն միջոցին ալ Հերսէկցւոց սրահանջումները Դը-
րան առաջարկեց , բայց Դուռն իբրև ապստամբաց նը-
պաստաւոր պահանջումն մերժեց : Ուրեմն Աւստրիոյ
միջոտնութիւնը վստահեցի չէ . Եւրոպայի մեծ տէրու-
թիւնք Սրեկեան կոչուած հռչակաւոր խնդիրը վերջ-
նապէս լուծուեցէն կը վախնան . որովհետև թէ՛ ծանր
է և թէ՛ տարածամ : Ժանը՝ օրովհետև անհնարին պա-
տերազմի դուռն պիտի բանայ , տարածամ՝ որովհետև
Եւրոպական քրիստոնեայ իշխանութեանց արաճադրու-
թիւնները հասունացած չեն Եւրոպայի քաղաքագիտու-
թեան կետադրած աստիճանը , Սմենէն կարևոր և շա-
հաւոր բանը Դրան համար այս է որ և է հնարք գըտ-
նել՝ որ Սերուիա և Գարատաղ չը միջամտեն կռուոյն .
Փարիզի դաշնադրութիւնը կնքող տէրութեանց կը
պատկանի այս հնարքը գտնել՝ և Դրան ու ապստամ-
բաց մէջ իրաւարար կանգնիլ : Եւրոպայի տէրութիւնք
բռնական միջոց չեն կրնար գործածել , այլ միայն մի-
ջին շաւիղ մը կրնան գտնել , այսինքն , կամակար յո-
ժարեցուցնել Հերսէկցիները՝ որ զէնքերնին վար դնեն ,
և այնպիսի սլոյմաններ գտնել՝ որ թէ՛ Տաճկաստանի ամ-
բողջութեան չը դաչի՝ և թէ՛ ապստամբները գոհ ըլ-
լան : Առաջարկուեցաւ ապաքէն՝ որ ապստամբաց գա-
ւառներուն մէջ Դուռը վարչական փոփոխութիւններ
և նորոգումներ ընէ , և արտօնութիւններ չնորհէ , պայ-
մանաւ՝ որ ապստամբներն ալ զէնքերնին վար դնեն :
Բայց այս առաջարկութիւնը յուսալի չէ ընդունել տա-
լը , որովհետև բարեկարգութիւնները դժբաղդաբար
չատ յամր և դանդաղ կըլլան , և խոստմանց վրայ հա-
ւատք և համոզում գոյացած չէ դեռ : Եթէ անձուկ
և չափաւոր ինքնօրինութիւն մը տալ խոստացուի , ա-
նանկ որ կառավարիչը քրիստոնեայ ըլլայ , բայց Բարձ-
րագոյն դուռը ընտրէ և կարգէ : Բնականաբար ապրս-
տամբները չը պիտի կրնան ընդունիլ , կասկածելով՝
թէ մկրտութեամբ և անուամբ քրիստոնեայ կառավա-

րիչը սրտով և հողւով ծախուած մը կրնայ ըլլալ : Եթէ
 Դուռը Եւրոպացւոց միջամտելուն կը փափաքի , կամ
 եթէ կ'սպասէ՝ որ բռնի ղրկուիւն ստիպեն՝ որ չե-
 ղորք մնայ՝ զօրքեր թափելով Սերուիոյ մէջ , անոնց ը-
 ներիքը ուրիշ բան չը կրնար ըլլալ , բայց եթէ առա-
 ջարկել Դրան որ կամ Դարատաղի և Սերուիոյ իշխա-
 նութեանց ներքեւ ապստամբաց երկիրները բաժնէ և
 կամ բոլորը մէկէն միայն Սերուիոյ տայ : Արդէն ապրս-
 տամբ իրենց շարժման առջի օրը ասիկա առաջարկե-
 ցին : Այս ստոյգ է՝ թէ Պօսնիոյ և Հերսէքի ժողովուրդ-
 ներն երկայն ժամանակէ 'ի վեր իշխանութիւն մը չու-
 նենալնուն համար , իրենք զիրենք կառավարելու ան-
 բաւական են , ինչպէս կ'ըլլան սովորաբար ստրուկ ժո-
 ղովուրդներ : (1) ուստի եթէ իրենց իշխանութիւն աը-
 բուի անդամ , չեմ յուսար՝ թէ ընդունին : Աւստի Բ.
 Դուռը կամ անհնարին երազութեամբ ապստամբու-
 թիւնը զսպելու է , կամ ապագայի մէջ ապստամբները
 երկու դրացի իշխանութեանց բաժնելու է : Կը յու-
 սանք թէ Աստուած կը յաջողէ Դրան ապստամբները
 շուտով զսպել :

(1) Մեր մէջ ալ ազգային իշխանութիւն մը չը կրնար
 գործածելնուս առաջին սխառտն այս է : Երօնական իշխա-
 նութիւնը հետզհետէ կը փնայունենք , որուն վարժուած է-
 ինք : Սահմանադրականն ալ ունայն խնդիրներով կը թմրե-
 ցունենք :

ՍՈՒՐԲ ԳԻՐՔ

Ե Ի Բ Ո Ղ Ո Ք Ա Կ Ա Ն Ք

Ամեն քրիստոնեայ՝ որ բողոքականի մը պատահած եւ անոր հետ քիչ մը խօսած ըլլայ, գիտէ որ բողոքականը քրիստոնէին հաւատքը ծուռ կը գտնէ, ըսելով՝ թէ այն ինչ բանը՝ որուն կը հաւատայ, եւ այն ինչ բանը՝ զոր ընելով կրօնական պարտաւորութիւն մը կատարած կը կարծէ՝ սխալ եւ սնտախ բաներ են, որովհետեւ սուրբ Գրոց մէջ գրուած չեն։ Վասն զի իրենց իրրեւ սկզբունք բռնած են՝ թէ հաւատոյ կատարեալ կանոնը սուրբ Գիրքն է, եւ ամեն մարդ պէտք է որ սուրբ Գիրքը կարդայ, որպէս զի անկէց սովորի՝ թէ ինչ բանի հաւատալու եւ ինչ գործ գործելու է Աստուծոյ հաճոյ ըլլալու համար, եւ ասոր համար սուրբ Գիրքը այնպիսի կերպով գրուած է, որ կարդացողը դիւրաւ կը հասկընայ, մանաւանդ երբ աղօթքով սուրբ Հոգին իրեն կանչէ, որ գայ եւ միտքը լուսաւորէ այն կարդացածը հասկնալու համար։ Եւ կը յաւելուն՝ թէ այսպէս աղօթք ընելէն վերջը, հարկաւ սուրբ Հոգին կուգայ, եւ միտքը կը լուսաւորէ, որով կարդացածին բուն եւ ճշմարիտ իմաստը կը հասկնայ, եւ անկարելի է որ հասկցածը սխալ ըլլայ։

Պատմութիւնը, որ սուտ չը կրնար ըլլալ ըստ ամենայնի, թէ եւ մէջը սուտ կրնայ մտնել, մեզի կրտով ընցունէ՝ թէ վերոյիշեալ խօսքերէն եւ ոչ մէկը ճշմարիտ է։ Նոյն իսկ սուրբ Գրքէն ալ կը սովորեմք այս ըսկը դառնց սուտ ըլլալը․ բայց մենք առ այժմ այս ցուցակով թիւնները մէկ կողմ թողունք, որ քիչ մը ընդարձակ խօսքերու կարօտ են, եւ կարելի է որ ասոնց վը-

լայ խօսելու առիթ եւ պատեհութիւն ունենամք . միայն սա՛ ցուցնել կուզեմք՝ թէ այս նիւթոյն վրայ ի՛նչ կարծիք ունէին բողոքականութեան նախահայրերը , որոցմէ առած են արգի բողոքականք իրենց հաւատքը . եւրոպայի այժմեան իմաստուն բողոքականաց համար ալ չեմք խօսիր , որոնք չեն դիտեր ալ թէ աստուածային ներշնչմամբ գրուած սուրբ Գիրք կա՞յ արդեօք , որովհետեւ ամենն ալ մարդկային մտաց արդիւնք կը ճանչնան , և ի՛նչ որ իրենց խելքին յարմարի , միայն ա՛նոր կը հաւատան . լսել է՝ թէ ասոնց հաւատքը սորվեցընողն իրենց խելքն է :

Բողոքականութեան քարոզած հաւատալեաց ամեն մասունքը՝ որ ընդհանուր Եկեղեցւոյ ընդունածէն և քարոզածէն կը տարբերին՝ հին ժամանակի հերետիկոսներէն առնուած են , որոց հերքումն գրած են այն հերետիկոսաց ժամանակակից Եկեղեցւոյ վարդապետները . Ասով արգի բողոքականաց աղանդն ալ հերքուած կ'ըլլայ . ուստի հարկ եղաւ իրենց վերոյգրեալ խօսքերն իրեւ սկզբունք բռնելով՝ զիրենք ազատել . ահա այս է բողոքականութեան բուն հոգին : Հին հերետիկոսներն այս ալ ունէին . բայց մօտաւոր դարերուն և մասնաւորապէս վեչտասներորդ դարուն մէջ լուտեր բողոքականութեան դրօշակը պարզեց , զոր իրեն հետեողք աստուածային մարդ կ'անուանեն , և կը կարծեն՝ թէ արգի եւրոպացւոց կրթութիւն և մտաց լուսաւորութիւնը անոր ջանից արդիւնքն է : Հիմայ այս կարծեաց ստութիւնը կատարելապէս ճանչցուած է , ամեն գիտութեանց վրայ ընտիր հեղինակութիւն չը գրտնուելով անորմէ յառաջ դրուած : Բայց այս պարծանքին սուտ կամ ճշմարիտ ըլլալը մեր մէջ բերած նոյա՛տակին նկատմամբ կարեօրութիւն չունի . մենք իմանալ կուզեմք՝ թէ հաւատքը սուրբ Գրքէ՞ն սորվելու է , և սուրբ Գրոց գիւրաւ հասկցաւելուն վրայ լուտեր ի՛նչ կարծիք ունէր :

Այս աղանդապետը սովորութիւն ըրած էր ամեն իրիկուն գարեջուր ծախուած տեղ մը նստիլ , քանի մը

մտերիմ աշակերտներն ալ քովը կը ժողվէր, և խմելու միջոցին անոնց ըրած հարցմանց կը պատասխանէր, և մէկ կողմանէ ալ կը քարոզէր. Ասոր խօսածներն իւր աշակերտները ժողվելով մեծ գիրք մ'ըրին, և Սեւանայ եռնոց-նիւն անուանեցին. Այս գրքին մէջ կը տեսնեմք՝ որ Լուտեր ամեն ատեն մէկ խելքի վրայ չէ. Այս գրքին մէջ տեղ մը գրուած է. « Սուրբ Գիրքը պայծառ և լուսաւոր է. իմաստակները 'ի զուր կը պնդեն՝ թէ դժուարութեամբ և մթութեամբ լի է, ուստի աշիկա մեկնելու փորձ ըրած են վարդապետները, բայց խաւար և մթութիւն անոնց մեկնութիւնն է » :

Ասոր բոլորովին հակառակ, Լուտեր նոյն գրքին մէկ ուրիշ տեղն հետեւեալ խօսքերն ըսած է. « Աստուածային գրոց խորը թափանցելը անկարելի է, մենք միայն վեր 'ի վերոյ կարդալով կանցնիմք. Աստուածունքն զրոց իմաստը հասկնալը հրաշք է. Թող աստուածաբանք ուզածնին ըսեն և ընեն, աստուածային խօսքին գաղտնիքը միշտ մեր մտաց հասողութենէն վերջանք մ'է, այն խօսքերը Աստուծոյ հոգւոյն շունչն են, ուրեմն մարդուն իմացողութենէն բարձր և զօրաւոր են. քրիստոնեայն անոր միայն ծաղիկն ունի » :

Լուտեր մինչև մահուան օրը այս վերջին կարծիքն ունէր. Մահուան անկողնոյն մէջ եղած ատեն, աշակերտները անոր ասրելէն յոյսերնին կտրելով՝ լուռ և տխուր իւր շուրջը նստած էին. Ոնոնցմէ մին տխրութիւնը վարատելու համար՝ սուրբ Գրոց ոճոյն վրայ Լուտերի կարծիքը հարցուց. յայտնի է՝ որ բերնէն իրարու ներհակ խօսքեր լսած ըլլալուն համար, եթէ բուն իւր կարծիքը այն ատեն չիմանար՝ յաւիտեան պիտի չհաւկընար. Լուտեր ըստ. « Ծանր և դժուարին է սուրբ Գիրք հասկնալը. Վերջիլիոսի Միւլ-միւլ հասկնալու համար՝ գտնէ հինգ տարի երկիր մշակելու է. Նիկեոնի նամակներուն իմաստը լուր մբռնելու համար՝ սուր և աղն քսան տարւոյ չափ վարչական գործոց ըզբաղելու է. սուրբ Գրոց հաշակն առնելու համար ալ, հարիւր տարի ասպրելու է եղիայի, եղիսէի, Յովհան

նույն Մկրտչի, Բրիտանոսի և Առաքելոց հետ : » Այս
խօսքերէն յայտնի կիմացուի՝ որ Լուստերի համար փա-
խուստի ճամբայ մ'էր եկեղեցւոյ հարց վկայութենէն
նեղն ինկած ստեն՝ սուրբ Գրոց դիմելը, և անոր տը-
րուած մեկնութիւնը չընդունելը մտաց համոզում չէր .
Բողոքականք՝ որ կը պարծին՝ թէ սուրբ Գիրքը կը
հասկնան, Լուստերի հետեւած են, բայց անոր այս վար-
պետութիւնը կամ չեն գիտեր, կամ գիտնալով՝ զիրար
կը խաբեն .

Անցեալները իւսկիւտարի վարժարանին մէջ Մեծ .
Տէրոյենց պատուելի իւր խօսից նիւթ ընտրեր էր սա-
խնդիրը թէ Բողոքականքէն զիւր յետեւ չէր զիւր
բաւ, զոր հրատարակելով Օրագիր՝ դիտողութիւն ը-
րած էր՝ թէ մի գուցէ բողոքականութիւնը հերքելու
համար հաւովէականներուն տարտարոսը իյնալու ըլլանք
Տէրոյենց պատուելի սկզբունքովը . Տէրոյենցի ընտը-
րած նիւթը սկզբան կսլմանէ բողոքականաց աւանդու-
թիւնը և եկեղեցական ընդհանուր ժողովներու վճիռը
չ'ընդունելուն հերքումն էր, և ոչ այլ ինչ : Ղի ընդու-
նել թէ սուրբ Գրոց վարդապետութիւնը և միտքը
հասկնալու համար մարդոց ինքնուրոյն քննադատու-
թիւնը բաւական է, հաւասար է ընդունելու՝ թէ ա-
ւանդութիւն բանիւ չկայ, թէ եկեղեցին տիեզերական
ժողովները անսխալ չճանչնար :

Կերևի՝ թէ Օրագիր վեր 'ի վերոյ մտածած էր խըն-
դրոյն իմաստին վրայ . Զարմանքն աս է՝ որ Լուսոյ խըմ-
բագիր արժանապատիւ և ծայրագոյն վարդապետ եղ-
բայն ալ այս խնդրոյն էութիւնը չէր հասկցեր սկ բան
կողմանէ, և անհար ճանաչումն անուաներ էր իւսկիւ-
տարի ծանուցումը . Զարմանք կը կոչեմք՝ որովհետեւ
իւր Լոյսը ծագեցունելէն 'ի վեր բողոքականներու և
միսթոնարներու հետ վիճաբանութիւն կը շարունակէ, ու
րոց կարծիքներուն մեթոտն ու բացատրութեանց և ա-
ռարկութեանց կերպերը լիով պարտաւոր է դիտնալ :
Այս առթիւ մեր ծայրագոյն վարդապետ եղբոր բանա-
դատականներուն վրայ ալ կը զարմանամք, որ Յուսոյ

Կէմ ամուրիութիւն հերքող Շահնուրի գրուածին վրայ
Յուսոյ խմբագրութեան համառօտ մէկ աղդը կը ծա-
ղրէ, որ նոյն է ըսել՝ թէ ամուրիութիւնը հերքելու
առարկութեանց կողմը կը գտնուի, մինչդեռ ամուրի
եկեղեցական մը և ինչպէս ստորագրութիւնը կը խօսի՝
ծայրագոյն վարդապետ մ'է, յետոյ իւր վրայ ալ մեր
քննադատութիւնը աս է. կամ տգէտ է բանադատ լու-
սագլծ վարդապետը, և կամ կատակ կ'ընէ առաջինն
է մեր համոզումը :

Բ Ա Ր Ո Յ Ա Կ Ա Ն

Ա Զ Ա Տ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Որ և է մարդկային գործ յօդուածոյ է . եթէ գործը վերլուծենք, կ'իմանամք՝ թէ չորս տարր կամ սկզբունք կը պարունակէ . գործոյն երկնումը, այն երկման կամ յղացման առիթները, որոշումն և գործադրութիւնը : Յիրաւի, գործելոյ համար՝ պէտք է գործել ուղել, և ուղելոո համար գիանալ հարկ է՝ թէ ինչ կուզենք, և ուղեւնու պատճառն ինչ է : Կամաւոր գործոյն այս իրարու ետե եկող չորս տարերքները երբեմն այնչափ արագ իրարու կը յաջորդեն, այնպէս որ անկարելի կ'ըլլայ զանոնք իրարմէ զանազանելը . գործոյն յղացման և գործադրութեան մէջ վայրկեան չանցնիր : Վակայն այս չորս տարերքներն իրարմէ որոշելը հարկաւոր է . որովհետեւ ազատութիւնը որոշման յատկանիչն է : Բազուկը վերցնելու գործողութիւնը իբրեւ օրինակ մէջ բերեմք, և մանրաքնին ու ճիշդ կերպով վերլուծենք :

Նախ և յառաջ սա՛ դիտեմք որ շատ անդամ բընտղգմամբ և մեքենաբար բազուկնիս կը շարժեմք, առանց դիտնալու թէ կը շարժենք, կամ գոնէ առանց դիտնալու՝ թէ ինչո՛ւ կը շարժենք : Մեր ամեն գործերուն միշտ ուշադիր չեմք, և միշտ մեր շարժումները մեր կամաց ներքեւ չեն : Մանկական հասակին մէջ, ամեն բան մեր ներսը առանց մեր դիտութեան կը կատարուի, մեր բաղձանքները կը կառավարեն զմեզ, և մեր կարողութիւններն իրենց յասուկ զօրութեամբ կը զարդանան եւ կ'ընդարձակին առանց կամք ու նենդուն :

Անագան ուրեմն, երբոր կրքերնիս սաստիկ զօրանան ու գրդուուն, անձնիշխանութիւննիս եւ կամքերնիս կը զարթնուն մեր մէջ. վերջապէս, կենաց մէջ ձանձրութեան, թմբուութեան և անզգայութեան վայրկեաններ կան՝ յորս կամքը հեռանալով՝ թոյլ կուտայ որ մեր կարողութիւնները առանց իրեն հնազանդելու շարժին ու գործեն. Բայց մեր խօսքը այն կարգի գործոց վրայ է, որոց պատճառը գիտնալով կը գործենք և նպատակնին կանուխէն կը նախատեսեմք, կը քննեմք գործերը և անոնց համար ինքզինքնիս պատասխանատու կը ճանչնամք. մէկ խօսքով, լրջմտութեամբ և գիտակցութեամբ կատարուած գործերուն վրայ է խօսքերնիս։ Այս ըստ ինքեան ոչ ինչ կարծուած գործը երբեմն ծանր կերպարանք ալ կ'առնու. օրինակի համար, գործը ազգային որ և է ժողովոյ մը անդամներուն քուէ տալու վրայ կ'ըլլայ։

Յայտնի է որ առանց կատարելիք գործոյս բնութիւնն և արժէքը քննելու և գիտնալու, ձեռքս պիտի չը վերցունեմ քուէ տալու համար, և պիտի չսկսիմ գործիս որոշումն ընելու, մինչև որ խնդրոյ նիւթ եղած իրին վրայ կատարեալ ծանօթութիւն չստանամ։ Մէկ իրողութեան մէջ խորհրդածութեան առնելու շատ մ'իրողութիւններ կը պարունակուին. որովհետեւ նախ՝ ձեռքս վերցնելու դադարեալն ունիմ, երկրորդ՝ այս շարժումն ընելով՝ եղած առաջարկութեան հաւանութիւնս կուտամ, և վերջապէս այս առաջարկութեան հեռաւոր հետեւութիւնները կը կանխատեսեմ։ Նախ և յառաջ, այս ամենը լաւ իմանալ պէտք է, եթէ կողմնք որ կատարելապէս մեր կամաց տէր ըլլանք, Զգօն և հանճարեղ մարդը գործի մը ձեռք չը զարներ, որ չափ ալ կարեւոր ըլլայ, մինչև որ հասուն խորհրդովնոյն գործոյն հետեւութիւնները չը քննէ, և հիմնապէս անոր հանդամանքը, կամ թէ ըսենք, բովանդակութիւնը չը ճանչնայ։ Հանճարեղն ոչ թէ միայն կատարելիք գործը գիտէ, այլ նաև կը գուշակէ՝ թէ անկէջ ուղղակի կամ անուղղակի ինչ կը հետեւի։ Իւր պատասխանա-

տուութիւնը ինչպէս նաեւ արժանապատուութիւնը կը մեծնան : Հանճարեղն իւր անձին, զօրութեան և վախճանին տէրն է, իսկ մտաց կորութիւն չունեցող ոգին՝ չը կրնալով գործոյն հետեութիւններն իմանալ, դիպուածաբար կեանքը վեր վար կը շարժէ :

Ուրեմն մեր ընելիք գործոյն և անոր հետաւոր կամ պատահական հետեութեանց վրայ ծանօթութիւնը՝ կամաւոր որոշումէն նախընթաց և առաջին իրողութիւնն է : Ահաւասիկ երկրորդը :

Կարևոր խնդրոյ մը մէջ հաւանութիւն կամ քուէ տալու ատենս կրքերս և զգացմունքներս կ'արթննան : Ախորժակները, պէտքերը, բաղձանքները, հպարտութիւնը, ցանկութիւնը, սէրն և ատելութիւնը ձայներ բարձրացնելով՝ դիւ կը խռովեն : Անկանոն հոգիներու մէջ կրքերն այսպէս կը զօրանան և իմացականութիւնը կը տկարանայ : հաճոյից մէջ կը տարուբերին և կը ծլփին, այնպէս որ խիղճը կամ գիտակցութիւնը չը կըրնար իւր ձայնը լսել ընել : յայտնիները մըրկի բըռնուած և ընկղմելու մօտ նաւակի կը նմանին, որ ո՛չ ղեկ կունենայ և ո՛չ նաւաստի : Որչափ կիրքը զօրաւոր ըլլայ, այնչափ ալ գիմադրելու զօրաւոր կամք պէտք է : Այլ և այնչափ ուժգին և բուռն կրքեր ալ կան մեր ներսը, որ առաջին նայուածքով, անգիմադրելի կ'երևին, և հոգիներ կան՝ որ կրկն այս կարծեցեալ ուժգնութեան առջև կը տկարանան : Բայց սա՛ ճամբրիտ է՝ որ միշտ կրնամ կրից դէմ մաքառիլ, և եթէ կրից ինձի թելադրած գործին բնութեան և հետեութեանց վրայ կատարեալ ծանօթութիւն ունենալէս ետքը անոր զիջանիմ ու հնազանդիմ, այն ատեն կամքս, անձնիշխանութիւնս և գրեթէ ես ինքզինքս ուրացած կ'ըլլամ :

Կրքէն զատ, բնութեանս մէջ չկայ ուրիշ այնպիսի բան մը՝ որ գործելու կամ չըսրծելու թելադրէ : Սոցոյդ է՝ թէ յաճախ կրից դէմ կը մաքառիմ, անոր կամքը չեմ կատարեր, և երբեմն զօրաւոր ջանքով բուրրովին կը խախտեմ : Ահա, դիւ կրից գիմադրել ըստիպողը՝ բարոյականի գաղափարն է : Բարոյական պարտ-

քը մեր մէջ կայ, իբրև հանգարտ, բայց անողորմ-
զօրութիւն, որոյ յանիւտենական վճիռները՝ ո՛չ կամ-
քէս, ո՛չ գրաւոր օրէնքներէն, ո՛չ կրքերէն և ոչ մար-
դոց նախապաշարմունքէն կախումն ունին, Ո՛վ որ այս
բարոյական պարտուց վրայ յարձակի՝ կը վաշտի, և ո՛վ
որ յարմարի տնէր՝ անուշ կուգայ:

Բան մ'ընել որոշելէս յառաջ, իմ մէջս կրից վիճա-
կըն ալ կ'ողամ, պարտուց ահաւոր ձայնն ալ կը լսեմ:
Կարելի է որ կիրքն ու պարտքը միաբռնելով՝ ի միա-
սին՝ մէկ ուղի՞ գիծ մը ցուցնեն ինձի. այն ատեն ներ-
քին խռովութիւն չը պատահիր ներսս: Բայց կը պա-
տահի որ կիրքը զիս մէկ կողմ քաշէ՝ պարտքն ուրիշ
կողմ. շատ անգամ ալ այլ և այլ կրից մէջ տեղ կը տա-
տանիմ, ուսկից յառաջ կուգան վարանումն, վիշտ և
ցաւ: Սրգարութեան և օգտի լոկ դադափարն ալ բա-
ւական չէ այս վիճակը բարւոքելու. միտքս ամենայն
վստահութեամբ իւր դատումն կընէ, բայց և այնպէս
հոգիս կասկածի մէջ կը մնայ. որովհետեւ ի՛նչ օրէնքով
որ միտքերնիս կը կառավարուի, այն օրինաք չը վա-
րուիր կամքերնիս, և նոյն իսկ այս վարանումն է՝ որ
կամացս կատարեալ անկախութիւնը կ'երևցունէ, որն
որ իմացականութեան վճռէն վերջն ալ կը տեսէ:

Սովորաբար հին իմաստասիրութեան աշակերտք կըր-
քէն եւ պարտքէն զատ՝ գործողութեան ուրիշ շարժա-
ռիթ մ'ալ կ'ընդունին, որ է շահը: Բայց մենք կը-
կարծենք՝ թէ շահ ըսուածն ալ իմացականութեան դա-
տած եւ վաւերացուցած կիրքն է: Խտրութիւն կայ
յանկարծ առանց քննութեան եւ քննութեամբ կամ
մտածութեամբ ընդունած կրքերնուս մէջ: Միայն բա-
րոյական պարտքն է՝ որ ըստ ինքեան եւ ծագումով
հիմնապէս կրից բոլոր շարժառիթներէն կը տարբերի:

Մինչեւ ցարգ տեսանք՝ թէ միտքն ի՛նչ վիճակի մէջ
կ'ըլլայ՝ երբոր ընելու գործ մը միտքը գայ, եւ անոր
բնութիւնը քննէ, երբոր կրքերէն պաշարուի, եւ անոնց
թէ՛ յատկութիւնը գտնէ եւ թէ՛ հետեւութիւնները
կանխատեսէ, եւ թէ ի՛նչ կ'ըլլայ մտաց վիճակը՝ երբոր

’ի պարտուց թելադրուի , եւ շահուն ու արգարութեան մէջ վարանի : Այս քննութենէն ու վարանումէն վերջը՝ մեր վերին իշխանութիւնը կամ իմացականութիւնը այս կամ այն գործն ընելը հաստատապէս կորոչէ , թէ պէտեւ երբեմն ’ի շահուց եւ երբեմն ’ի պարտուց կը թելադրուի , սակայն միշտ տէր է իւր ընտրութեան , չստանալով պարտքն ու շահը միանգամայն առտուն կը կոխէ , ուրիշ զգայական անմիտ կրքի մը հնազանդելու համար , ինքզինքը կատարելապէս ազատ կ’զգայ այս կամ այն բանն ընելու կամ չընելու , կրնայ , եթէ ուզէ , իւր որոշումը երկարաձգել կամ փոխել զայն , եւ իրմէ դուրս , աշխարհի բոլոր զօրութեանց , եւ իր մէջ եղած բաղձանաց եւ բանականութեան այնչափ զօրութեանց ալ գէմ գնել :

Հիմայ այս չորրորդ իրողութիւնը քննեմք , որովհետեւ ամբողջ ազատութիւնը ասոր վրայ կը կայանայ :

Մեր ընդունելու առաջին կէտը սա՛ է՝ թէ ոչ կիրքն եւ ոչ գաղափարը առանց կամացս միջամտութեան չեն կրնար գործ մ’ ընել . Միայն այն ատեն կիրքը կրնայ արդիւնք մ’ արտադրել , երբ անոր անձնատուր ըլլամ : Ինչ որ ալ ըլլայ զգացման մը կամ սկզբունքի մը զօրութիւնը՝ կզգամ , կը տեսնեմ եւ կը հասկնամ որ որոշմանս առջեւ բոլորովին կոչնչանայ : Հաճոյքս որչափ ալ զօրաւոր ըլլայ , եթէ ուզեմ , կրնամ դիմադրել անոր , սլարտքս որչափ որ արեգական պէս պայծառ ըլլայ , եթէ ուզեմ , կրնամ զայն ոտնակոխ ընել , կիրքը կրնայ զիս նեղել , այլ չկրնար յաղթել , բռնաւորաց կընմանի , որ միայն կրնայ սպաննել զիս , ըսել է՝ թէ անդոր է :

Ազատութեան մէկ ուրիշ յայտնի յատկութիւնն ալ քննեմք . Ոչ թէ միայն այս ինչ գործն ընելու ազատ եմ , այլ նաեւ ազատ եմ վայրկեանն ալ կամ ժամն ալ որոշելու . ուրիշները չեն կրնար ստիպել զիս , որ ընտրած վայրկեանէս զատ ուրիշ վայրկեան մ’ ընտրեմ : Շատ անգամ յանկարծական կամ խառն խորհրդածութիւններ ընելէս վերջը՝ կորոչեմ որ այս ինչ բանն ընեմ՝ առանց լաւ քննելու , այն ատեն կամքս իմացականութեանս

միտ չըդնէր . իրբեմն ալ կատարելիք գործոյս մանրա-
մասն պարագայները կը քննեմ , մինչեւ իսկ հետեւու-
թիւնն ալ կընախատեսեմ , բայց ընել չեմ ուզեր . տոն
ատենն ալ իմացականութիւնս չկրնար կա՞քս իրեն հը-
նազանդեցունել . Ումանք մտքով բան մ'ընել կ'որոշեն ,
իսկ սրտով կը վարանին գործադրելու մասին , ասիկա
կամաց արմատական անկախութեան յայտնի ապացոյցն
է : Համառօտ ըսելով , կամաւոր գործոյն սա՛ հետեւեալ
երեք նշաններէն աւելի որոշ բան չկայ . երկնումն ,
քննութիւն և որոշումն : Նախ հասկցանք՝ թէ կը կա-
միմք , յետոյ քննեցանք՝ թէ արդեօք կամիլն արդար
կամ իրաւացի՞ է , և վերջապէս կը կամիմք : Գործը երկ-
նել և անոր վրայ խորհրդածել , ասիկա յղացած գոր-
ծըս կատարել չէ . մտածեցի որ կրնամ բազուկս շարժել .
ճանչցայ որ եթէ շարժեմ , լաւ բրած կ'ըլլամ . սակայն
անշարժ կը մնայ . հիմա շարժել կուզեմ , և կը շարժի .

վերջապէս , նոյն իսկ որոշմանս և գործունեայ կա-
րողութիւններս գործածելու միջոցին , ի՞նչ կը պատա-
հի գիտակցութեանս մէջ : Յայտնի կը նշմարեմ որոշու-
միս , և կը հասկնամ՝ թէ գործոյս պատճառն է . բայց
մի և նոյն ատեն կը նշմարեմ ալ՝ որ այն որոշումն ար-
տադրելու կարող զօրութիւնը ես եմ : Ձիս կացուցա-
նող այս զօրութեան վրայ քիչ շատ իրաւացի , քիչ շատ
որոշ զդացում մ'ունիմ . Ներքին զգայութեամբ յայտնի
կը հասկնամ , կը տեսնեմ և կ'զգամ որ այս զօրութիւ-
նը կրնար այս կամ այն որոշումը արտադրել , կամ ար-
տադրածէն տարբեր որոշում մ'արտադրել . ուրեմն
այս զօրութիւնը որոշման վախճանական և բաւական
պատճառն է միանգամայն : Արդ , պատճառ մը՝ որ իւր
յատուկ զօրութեամբ կրնար արտադրած իրեն զատ՝
ուրիշ մ'արտադրել , յայտնի է՝ թէ ազատ պատճառ
է : Այս իրողութեան մէջ է՝ որ անհասկալիակերի ստու-
գութեամբ ազատութիւնս կը տեսնեմ , և ասոր հա-
մար է որ ներքին կենաց բոլոր գործերուն մէջէն , գոր-
ծելու որոշումը , կամ ըստ հին իմաստասիրաց , կա՛նչ-
նչ այն է՝ որ աւելի խոր կերպով բնութեանս խոր-

հուրդն ինձ կ'իմացնէ, որով այն ատեն կ'իմանամ թէ ի՞նչ է կէանքը, մարդկային անձն և իւր գործօնէութիւնը:

Երբոր արտադրութիւնք շարժումը ջղախն զօրութեանէ կախումն ունենայ, այն ատեն շարժման հետ մնասակար զգացում մ'ալ կը ծնանի: Երբ ուզեմ և շարժումը կատարուի, ուղեւուն գիտակցութիւնը, կատարում շարժման գաղափարն և մնասակար զգացողութիւն ալ կ'ունենամ: Միտքս այս երեք իրողութեանց մէջ միայն պարզ զուգադիպութիւն մը չը նշմարէր: Գիտեմ որ կամեւութիւնը շարժման համար արտադրեցաւ, թէ շարժումը կամեւութեան զօրութեամբ յառաջ եկաւ, և թէ զգացումն ալ կատարուած շարժման հետեւութիւնը կամ իբրեւ ներքին նշանն է:

Արդէն տեսանք որ կամուոր գործոյն արտադրութեան մէջ է որ մարդ առաջին անգամ պատճառի դա՛ղափարը կ'ստանայ: Տեսած առաջին պատճառս իմ էութիւնս է. ճանչցուած և ստուգուած է՝ որ պատճառի գաղափարը իմ յատուկ կամքէս հանելով, կամքէս կ'ըսեմ՝ որոյ յատկութիւնն է անկախ և անձնական ըլլալ, և վերացումն ընել՝ բուն պատճառի գաղափարը՝ անձնական և ազատ պատճառի յօդուածոյ գաղափարէն որոշելու համար, կրնամ անմիջապէս վերացումն չընել, և կենաց առաջին ժամանակները պատճառի և կամաց գաղափարներն իրարու հետ շփոթել: Ուստի ասոր համար է որ երբեմն տղայքներն և վայրենիները ազատութենէ և իմացականութենէ զուրկ բնական պատճառաց դէմ կը բարկանան. օրինակի համար ըսենք, մանր տղայի մը իրեն ոտքին շարնող քարին դէմ բարկանալը: դարձեալ ասոր համար է որ կը վախճամք՝ երբ յանկարծ և անհասկանալի շարժում մը մեզի պատահի:

Վ Ե Պ

Հ Ա Ճ Ի Ս Ա Ֆ Է Ր

ԹՈՐՄԷ Ի ՄԵՄԵՐՂԱՆՏ

Շարունակութիւն . Տէ՛ւ ԹԷ՛ւ Բ . Եր . 493 .

ԺԷ.

ՄՈՒՀԱՄՄԷՏ

Տիգանպէկի հրապարակէն մինչև պալատն երթալու երկայն ճամբան խիստ կարճ երեցաւ Պարսկին : Տխուր և մթին խորհրդածութիւններ հողին պաշարեցին . երբեմն իւր տիրոջ բարկութեան , և երբեմն Սաֆէրի ամբաստանութեան վրայ մտածելով՝ որ իւր մահուան վճիռը պիտի տար , կարծես , անել բանտի մը մէջ կը գտնուէր . Երկայն ատեն մտածելով , չը կրցաւ վերջապէս հնարք մը գտնել . երբ էմիրին սրահին դռան վարագոյրը շարժեցաւ , այնպէս մ'երևցաւ Պարսկին , իբր թէ դժոխոց դռան վարագոյրը շարժած ըլլար : Այն ատեն իւր սովորական միջոցին դիմեց . դող

դոյուն ձեռքով վարագոյրը վերցունելով՝ յանկարծ գետին փռուեցաւ :

Մուշաֆֆէր երկայն ատենէ 'ի վեր իւր մտերիմը կը ճանչնար . կասկածեցաւ որ գէշ լուր մը բերած է , ուստի դէմքը խոժուելով ,

— Ո՛ր է , հարցուց , այն մարդը՝ զոր հրամայեցի քեզ գնել :

— Աւա՛ղ , պատասխանեց Մուհամմէտ հառաչելով :

— Այս անգամ ալ պարագն ելար :

— Տէր արքայ , ըսաւ Պարսիկը զարհուրած , ներէ որ տեղն 'ի տեղը զուրցեմ այն պատճառները՝ որոց համար չկրցաց քու նուիրական հրամաններդ կատարել :

— Խօսէ՛ , բայց թո՛ղ այս շնորհքը վերջին ըլլայ :

Մուհամմէտ՝ երկիւղէն այլայլմէ եղած , գէմքը վերցուց և դողդողալով , նախորդ գլխոյն մէջ մեր նշկարագրած տեսարանը պատմեց : Որչափ Մուհամմէտ իւր պատմութեան մէջ կը յառաջէր , այնչափ ալ Մուշաֆֆէր կը տխրէր և աչքերէն կայծակներ կը ցայտէին . երբ Մուհամմէտ պատմութիւնը լնացուց ,

— Այս անիծեալ Կերէնը , աղաղակեց Էմիրը , միշտ ճամբուս արդե՛ք պիտի ըլլայ , և պիտի չգտնեմ մէկը՝ որ զիս այդ մարդէն ազատէ . չկրցա՛ր բռնել այդ անըզգամ գերին , ու սպաննել և կտոր կտոր ընել :

— Տէր , ըսաւ Մուհամմէտ , որ կարծեց՝ թէ իւր տիրոջ բարկութիւնը իրեն դէմ չէ , վե թիւրքմէնաց Սերտէն է . իւր մօրդիկները զանիկա չըջապատած էին , և զիտես որ թափառականաց բազմութիւնը մայրաքաղաքիդ շուրջը բնակած է :

Այս խօսքերը յուսահատացուցին զՄուշաֆֆէր :

— Գերի՛ , բարբառեցաւ ցամաք , հայեցուածը Մուհամմէտին վրայ յառելով , որ սկսաւ ալ աւելի զարհուրիլ և դողալ , չեմ գիտեր՝ թէ զիս ո՞վ պիտի արգիլէ դուրսդ կտրել :

Մուհամմէտ՝ երկրորդ անգամ ճակատը սալաքալին զարնելով ,

— Տէր , ըսաւ , գերիդ քու ստացուածքդ է , և

անոր վրայ կատարեալ իրաւունք և խնամութիւն ունիս :

— Ինչո՞ւ, շո՛ւն, հրամաններս չկատարեցիր • բոլոր ինձ պատմածներուդ մէջ անհնաղանդութիւնդ արդարացնող կէտ մը չեմ նշմարեր • չեմ գիտեր, արդեօք առ իս ջերմ սերդ պտղեցա՞ւ • կը տեսնեմ որ օրէ օր զգալի կերպով խելքդ կը կորսնցնես :

— Տէր արքայ

— Լու՛է՛, պէտք էր որ դերեաց վաճառողին քսան, երեսուն կամ յիսուն հազար Ռուսի խոստանայիր • անշուշտ նա ինձի վստահելով՝ դերին քեզի պէտի տար :

— Բայց, տէր արքայ, վեհափառութիւնդ չը ներեց որ տասն հազար Ռուսի աւելի տամ :

— Քեզի ըսի որ հարստանալէդ ՚ի վեր խելքդ պակսած է : Եթէ յիսուն հազար Ռուսի խոստանայիր, ո՞վ կ'ստիպէր զքեզ որ խոստացած ստակդ վճարէիր, սպաննելու կամ կախելու միջոց չէի՞ր կրնար գտնել :

Մուհամմէտ աղիորդմ' ձայնիւ պատասխանելով՝ գլուխը քարին զարկաւ :

— Ինձի, ըսաւ էմիրը, խիստ մեծ մնաս կը պատճառես, ուստի պէտք է որ պատժուիս : Կը վայելք որ զքեզ մեռցունէի, բայց այս անգամ ալ կը ներեմ, միայն կը հրամայեմ որ կեանքդ գնես 50 հազար Ռուսի վճարելով • նոյն իսկ այս իրիկուն գանձապետիս պիտի հատուցանես յիշեալ գումարը :

Այս անգամ Մուհամմէտին ազահութիւնը՝ երկիւղէն աւելի շօրաւոր եղաւ • ծունկի վրայ ելլելով՝

— Այդչափ ահագին գումար մը, տէր արքայ • աղաղակեց :

— Այդչափ ստակ չունի՞ս, ըսաւ էմիրը հեգնելով, այդ քեզի գէշ պիտի ըլլայ • որովհետեւ եթէ արեւը մարը մոնեկէն յառաջ՝ այդ գումարը արկղիս մէջ չըլլայ, գլուխդ պիտի իյնայ :

— Տէր արքայ, աղքատանալս կուղէք :

— Այո՛, աղքատանալդ, շո՛ւն • ես չեմ տուած բռ-

լոր ունեցածդ . հիմա ալ ետ կառնում, որովհետեւ քեզ
նէ գոհ չեմ . ալ բաւ է . վճարելու կամ մեռնելու պա-
տրաստութիւն :

Մուհամմէտ՝ դարձեալ դեռիւն իյնալով ,

— Տէր արքայ , ըսաւ , կամքդ սուրբ է :

— Հիմա , մտիկ ըրէ՛ , յաւելցուց Մուղաֆֆէր, եթէ
ասկէց ամիսէն այդ Հաճի — Սաֆէրը աղատ ըլլալով՝
վերստին իմ դէմ խրոխտալու և զիս նախատելու յան-
դըգնի , Մարգարէին մօրուքին վրայ կ'երդնում որ այն
ատեն արտի չը ներեմ և պիտի մեցունեմ գրեզ :

Իմիրը վարագոյրը վերցուց և սրահէն դուրս ելաւ ,
վերջին անգամ սպառնալից ակնարկ մը ձգելով Պարս-
կին վրայ :

Մուհամմէտ պալատէն մեկնելով՝ իւր տոնը կողմը
ուղղեցաւ : Սիրտը անհնարին բարկութեամբ լցուած ,
կուզէր որ մէկէն վրէժ խնդրէ կրած նուաստութեան
համար . վայրենի և անգութ ուրախութեան կայծ մը
ցոլաց աչքին մէջ զՀապիպ տեսած ատեն, որ Մուհամ-
մէտին տանը հրապարակին մէջ անոր կ'սպասէր .

— Ս'հ , Հապիպ , ըսաւ քաղցր ձայնով , բարի ե-
կար . քեզի հետ խօսելիք ունիմ , հետս եկո՛ւ :

Մուհամմէտ՝ տանը ներսը մտնելէ յառաջ , ցած
ձայնով իւր ծառայներէն մէկուն բան մը հրամայեց . յե-
տոյ՝ էմիրին նախկին գերեզնի հետ շատ սենեակներէ
անցնելէ վերջը , հրապարակին վրայ գտնուած սենեակ
մը մտաւ : Հոն քանի մը վայրկեան լուռ կենալէն վեր-
ջը ,

— Գերեաց վաճառման ներկայ գտնուեցա՞ր , հար-
ցուց Հապիպին :

— Ս,ո՛ , տէ՛ր , պատասխանեց Հապիպ :

Մուհամմէտ՝ խնդալով ,

— Մինչև ցարդ , ըսաւ , խոստումներդ չը կատա-
ցիր . Հաճի — Սաֆէր կենդանի , և առաջինէն աւելի
զօրաւոր է :

Հապիպ՝ գլուխը ծռելով ,

— Ստուգած , ըսաւ , զանկա կը պահպանէ , բայց

յարմար առիթ մը կուգայ որ

— Շատ ուշ կուգայ այդ յարմար առիթը :

— Տէ՛ր , հրահանգներուդ համեմատ կը շարժիմ :

— Ո՛ր հրահանգներուն , Հապի՛ւպ :

— Դնձի չըսի՞ր որ « Հանձի — Սաֆէրը սպաննելու մի՛ ջանար , այլ պատերազմի ատեն պատեհ միջոցի մը սպասէ Հանձի — Սաֆէր արդար մարդ է , և Բէֆֆի իմացուցած է որ եթէ պատերազմի մէջ մեռնի , որովհետեւ այն ատեն ես յանդանք չեմ ունենար . . . » :

— Այո՛ , այո՛ , ընդմիջեց Մուհամմէտ , բայց քեզի ուրիշ ի՞նչ հրամայեցի :

— Լըտեսել , պատասխանեց Հապիւպ , և եթէ Մուհամմէտի օրինաց դէմ մեղանչէ , քեզի իմացունել . Բայց իրեն ծառայութեան մտնելէս ՚ի վեր , բան մը չտեսայ . սուրբ , ազնուական և բարի մարդ է :

— Օ՛հ , օ՛հ , ազաղակեց Պարսիկը ժպտելով , հիմայ սկսեր ես սիրել տէրդ :

Հապիւպ չը պատասխանեց :

— Եւ երջանիկ պիտի ըլլաս , եթէ զքեզ երդումէդ ազատեմ :

— Այո՛ , այո՛ , տէ՛ր , ըսաւ դերին . Հանձի — Սաֆէր կեանքս ազատեց , և եթէ իրեն վրասելու հետամուտ ըլլամ , յակամայից է , կըհնազանդիմ քեզի , բայց կըխորչիմ մատնիչ ըլլալու պաշտօնէն :

Մուհամմէտ՝ քիչ մը մտածելով ,

— Հապիւպ , հարցուց յանկարծ , 50 հազար Բոման ունի՞ս :

Հապիւպ՝ ավիշած ետ քաշուելով ,

— Տէ՛ր , ըսաւ , դերիդ կը ծաղրեմ :

— Հիմա 50 հազար Բոման չունի՞ս :

— Ո՛չ , տէ՛ր :

Մուհամմէտ ձեռքերն իրարու զարկաւ և յանկարծ դէմքը փոխեց . տգեղ , վայրենի և սպառնալից ձայնով .

— Մտիկ ըրէ՛ , Հապիւպ , ըսաւ , էմիրն ինձմէ դըժգոհ է , և իմ վրայ 50 հազար Բոման տուգանք դրաւ :

բայց ես ալ քեզմէ դժգոհ եմ. իսկ որովհետեւ չեմ կրնար ստակ առնուլ քեզնէ, ուստի ուրիշ միջոց պիտի գործածեմ նախանձդ գրգռելու համար:

Ս.յն սենեկին՝ որոյ մէջ այս տեսարանը տեղի կուտենար, տախտակամածին վրայ ձգուած թանձր դորդերը արգելք կ'ըլլային շատ ոտնաձայն չը հանելու. անոր համար՝ Հապիպ, որ կռնակը դրան կողմը դարձուցած էր, ոստիկանաց գլխաւորին կանչելով սենեակըն եկող երկու մարդոց ոտնաձայնը չը լսեց. Սսոնցմէ մին, որ բարձրահասակ թաթար մ'էր, գերւոյն ձախ կողմը կեցաւ, իսկ միւսն ալ, որ անհեղեղ և այլանդակ կերպարանքով Հնդկաստանցի մ'էր, գերւոյն աջ կողմը կեցաւ: Մուհամմէտ խնդալով,

— Կը յիշե՞ս, հարցուց Հապիպին, մեր դաշինքները. էմիրը հրամայեց ինձի որ ոտքերդ կտրեմ, բայց հրամանը չը գործադրեցի, որովհետեւ երգուընցար որ ինձ կուրօրէն հնազանդիս. կը յիշե՞ս այս երգումդ:

Հապիպ զարհուրելով,

— Այո՛, տէ՛ր, թոթովեց:

— Ո՛չ, կարծեմ թէ մոռցած ես, և հիմայ քեզ կըրկին յիշեցնելու պէտքը կ'գգամ:

Մուհամմէտ հրամայեց իւր երկու ծառայից՝ որ Հապիպը զգետնելով՝ երկու ձեռաց բոյթերը կըտրեն:

Հապիպ հառաչանաց և յուսահատութեան աղաղակներ հանեց՝ երբ երկու մարդոց գազանային ձեռքերն իրեն դպան. Մանրերկրորդ չանցած, գերին ըզգետնուելով, սկսաւ աղաղակել, պաղատիլ և լալ, բայց ՚ի զուր: Ոստիկանաց գլխաւորը երկրորդ անգամ նշան ընելով՝ թաթարը ծունկերը Հապիպին բազկաց յօդուածոյն վրայ դնելով՝ ստիպեց զանկա որ ձեռքերը տարածէ. Հնդկաստանցին ածելիով Հապիպին ձեռաց բոյթերը կտրեց. յետոյ արիւնաշաղախ ձեռքերը քաջախի մէջ թաթխուած լաթով մը կապելով աղատ թողուցին թշուառ մարդը. երկու դահիճներն ալ վարագոյրին ետեւ կեցան՝ որպէս զի Պարսկին ամենախիբրիկ

նշանին պատրաստ գտնուին .

— Հիմա , ըսաւ ոստիկանաց գլխաւորը , Հապիպին , կարծեմ խելքդ գլուխդ պիտի գայ .

— Ահ , անիծեալ , կը միմուար Հապիպ , գետինը գլորակելով , ահ անիծեալ .

— Մտիկ ըրէ՛ , ըսաւ Մուհամմէտ . էմիրը ինծի աւ միս մը միջոց տուաւ զՍաֆէր սպաննելու . բայց ես քեզի տասն և հինգ օր միջոց կուտամ : Եթէ երկու շաբթուան մէջ հրամանս կատարած չըլլաս՝ ձեռքդ ալ պիտի կտրեմ :

— Հիմայ զիս անմիջապէս սպաննէ , պատասխանեց Հապիպ , որովհետեւ այլ ևս քեզի պիտի չը հնազանդեմ , դամ , դահի՛ճ :

— Երդումներդ . կը մոռնաս , բայց մտածէ . զքեզ ազատ կը թողում , սակայն փախելու մի՛ ջանար . ամեն բան կրնաս Սերուրին խմացնել , որ բնաւ պիտի չը զարմանայ . որովհետեւ զիս լաւ կը ճանչնայ , յաւելցուց իրոք ժպիտով . Պիտի մերժէ զքեզ քովէն , և այն առտեն հիմակուան կրած պղտիկ ցաւդ՝ քեզի պատրաստուելիք տանջանաց քով ոչինչ պիտի երևի :

— Ահ , անիծեալ , անիծեալ , ես զքեզ աղէկ մարդ կը կարծէի :

Մուհամմէտ բարձրաձայն ծիծաղելով ,

— Ի՛նչ որ կուզես , ըսաւ , կարծէ , բայց հնազանդէ ինձ , որովհետեւ իշխանութեանս ներքեւ ես , կրնամ եթէ ուզեմ , էմիրէն փախստական գերի կարծել տալ զքեզ Սաֆէրին .

Հապիպ գետին փռուած , ցաւոյ տակ կը հեծէր .

— Շուտ ասկէց գնա՛ , ըսաւ Մուհամմէտ , եթէ չես ուզեր որ դահիճը կրկին կանչեմ :

— Լաւ , պատասխանեց Հապիպ , կը հնազանդեմ :

Յետոյ դողալով և զարհուրելով ելաւ և մեկնեցաւ .

— Մառայից նախանձը , ըսաւ Պարսիկը ձեռքերն իրարու շփելով , գրգռելու համար՝ քիչ մը արիւն պէտք է :

Երբ Հապիպ փողոցն ելաւ , արհամարհոտ պինարկով

Պարսկին տանը վրայ նայելով ,

— Իրդմանս հաւատարիմ պիտի գտնուիմ , միմռաց
արիւնաթաթաւ ձեռքերը կուրծքին վրայ սեղմելով ,
բայց յետոյ վրէժ պիտի խնդրեմ .

(Շարունակ)

Դ Ա Ր Զ Ե Ա Ն

ՈՒՆԱՅՆ ԲԱՆԱԿՈՒԻ ՄԸ

Ն. Ճ. սկզբնատառերով ծանօթ բարեկամնիս յայտնեմ Մասիսի քանի մը թերթեր լեցուցած էր Յուսոյ դէմ, ամուրիութիւնը հերքելու ձախող տրամաբանութեամբ. Գրուածը երեք հատուածի էր բաժնաժամ, ամուրիութեան դէմ առ դէմ ցոյց տալով, նախ՝ սուրբ Գիրքը, երկրորդ՝ Ժիւլ Սիմօնի վրիպանքը կամ իմաստասիրութիւնը, երրորդ՝ ամուսնացելոյ միակին և անբաժանելի ըլլալէն ամուրիութիւնը ապացուցանող դրութիւն մը չերեւիր: Մենք ալ մեր պատասխանը այս երեք բաժանմանց հերքման մէջ պիտի ղետեղենք:

Ա.

Ս. Գիրք և Ամուսնութիւն:

Ս. Գիրքը ամուրիութեան դէմ ըլլալ կուզէ երեւցունել մեր ընդդիմախօսը, և բարոյ է մարդոյ՝ ի կեն մարդ չերէնել, որ ոչ ամուսնացանի զոյնն բարոյս առնէ, եւ ներքինի՝ որ իսկ արտաքինեան Աստուծոյ արարէն զանչին իրենց ներքինի, և այլն խօսքերու դէմ: Պօղոս առաքելոյ սա խօսքերը վկայութիւն կը բերէ. որք է եպիսկոպոս Միոն ԿնՈՋ ԱՅՐ ԼԻՆԵՆ, հեղ, ցած և այլն: Մեր ընդդիմախօսը սուրբ Գրքէն առած այս վկայութիւնը իւր ձախող տրամաբանութեան յարմարցունելու համար, Պօղոսին ուրիշ յատուկ խօսքերը բնաւ չընչանակէր, որ վերը յիշեցինք. և բացատրելու կելլէ՝ թէ սրբոյն Պօղոսի դի-

տաւորութիւնն էր ընտանիք հոգալու կրթութենէ ան-
ցած փորձառու մարդիկ եկեղեցւոյ պաշտօնէութեան
կոչել : Մեր առարկուն այս մեկնութիւնը ընդունելու
համար կը պահանջեմք որ մեզ ցոյց տայ սրբոյն Պօղոսի
գրքերէն՝ թէ Բոլ Կոլոսի եղեալ եպիսկոպոսին այս Բ
Կոլոսի եթէ դժբաղդաբար մեռնի , նոյն եպիսկոպոսը
դարձեալ միւս ևս կնոջ այր ըլլալու է թէ ոչ : Եթէ
այո՛ , ինչ հարկ ուրեմն միոյ կնոջ այր լինելու են ըսել :
միթէ հասարակաբար քրիստոնեայք երկուց և աւելի
կանանց այր են : Իսկ եթէ ո՛չ , ուրեմն ի՞նչպէս ամու-
րիութիւնը բայարձակապէս սուրբ Գրքով ալ հերքե-
լի է , միթէ զկնի մահուան ամուսնոյն ամուրիութեամբ
ժուժկալելէ ուրիշ ի՞նչ հնարք կրնայ ելլել բարի ե-
պիսկոպոսին առջև : Պէտք է դիտնալ՝ որ Պօղոս առա-
քելոյն այս գրութեան մեկնութիւնը մեր առարկունին
հասկցած կերպը չէ , սակայն և այնպէս իւր հասկցած
կողմով ալ զինքը բժշկելու համար ետեւէն գնացինք ,
իբրև այնպիսի հիւանդի՝ որ քիչ շատ գլխոյ տենդ ու-
նենալով՝ բռնկին հրահանգը իւր մտահաճութեան կըս-
տիպէ յարմարցունել : Ս. Գրքէն մէջ բերած միւս վը-
կայութիւններն ալ նոյն և մի խօսքերն են , զոր Եկե-
ղեցւոյ ուրիշ պաշտօնէից , երկցանց , սարկաւադաց հա-
մար առաքելալը դրած է , անոր համար առանձին
հերքումն դրելն աւելորդ է : Ուրեմն սուրբ Գրքէն ա-
մուրիութիւնը հերքելու ճգանց դէմ ահաւասիկ մեր
երկառածը , զոր պատուական Մասիսի համբակ տրա-
մաբանին առջև կը դնենք . կամ պէտք է ընդունիլ՝
թէ առաքելալը կը պատուիրէ՝ որ եպիսկոպոսը , երէցը
և սարկաւադը զկնի մահուն ամուսնոյ ամուրի մնայ ,
կամ պէտք է ընդունիլ՝ թէ Պօղոսի աշակերտ հաւա-
տացեալները բաղմակին էին : Ասկէ աւելի նեղութիւն
չենք ուզեր տալ մեր նիհար տրամաբանին՝ սուրբ Գրոց
դրութեան վրայ , կամ նոյն է ըսել՝ չենք ուզեր հար-
ցընել թէ Պօղոս ամուրի և ամուրիութեան համակրու-
թիւն ունեցող մէկն էր ըսելը ամուրիութեան բացար-
ձակ անհնարին լինելուն հերքումն է՝ թէ չէ :

Բ.

ԺԻՆ ՍԻՆԻ ԷԵՊՈՒՐ

ԿՈՏ ԿՈՒՆ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐՈՒԹԵԱՆ ԵՆ ԿՈՒՆ ԿՈՒՆ ԿՈՒՆ.

Մեր առարկուն ամուրիութիւնը ուղիղ իմաստա-
սիրութեամբ հերքեալ երեցունելու համար՝ ԺԻՆ ՍԻ-
մոնի վրէպ իմաստասիրութեան դէմ, որմէն վկայու-
թիւն բերած էինք, քանի մը սուրբ և անսուրբ իմաստա-
սէրներէն վկայութիւն շարած էր մեր առջև, Ս. Կղեմէս
Աղեքսանդրացիէն, Ռուսոյէն, Էմէ Մարդենէն, Վ.
Հիւկոն և Բասքալէն, Բապուսմ ընդդէմ միոյ հանելով
յարձակեր էր մեր վրայ, բայց մենք իւր բանակը իրեն
դէմ պիտի հանենք

Կղեմէս Աղեքսանդրացին աթենացի իմաստուն
վարդապետը՝ որ Աղեքսանդրիոյ դպրոցին մէջ երկայն
ատեն դասատուի պաշտօն վարելուն համար աղեքսան-
դրացի կրօնի, ամուրի քահանայ էր, և իւր աշակերտը Ու-
րոգինէս իւր վարդապետին պէս ամուրի մնալով՝ աւե-
տարանին վասն արքայութեան ներքինացեալները ըստ
ճառին հասկնալով մոլորեցաւ. Սակայն ի՞նչ կը նշանակէ
անոր այս խօսքը՝ թէ — ամբարիշտ կամ տգէտ են ա-
նոնք՝ որ մարմինն տառնուն համար ամուսնութենէ կը
փախչին կամ պաղգոտութեամբ չարաչար կը դործա-
ծեն —. Կղեմէսին խօսքը անոնց համար է՝ որ ամուս-
նութիւնը պիղծ համարելով չէին ամուսնանար. ինչ-
պէս էին Եւբիոնեան, Սիմօնեան, Մարկիօնեան, Սար-
տուրնինեան աղանդաւորք, և բոլոր շնական և Պիւ-
թագորեան իմաստասիրութեան աշակերտք. և ոչ թէ
անոնց համար է՝ որ ամուսնութիւնը սուրբ և խորհուրդ-
եկեղեցւոյ ըլլալը դաւանելով և քարոզելով հանդերձ
կը ժուժկայեն, թող թէ Կղեմէսի խօսքին մէջ ամուրի-
ութիւնը բացարձակապէս անկարելի է ըսող նշանա-

կութիւն չկայ :

Ռուսոյէն բերած վկայութիւնը պէտք էր ամբողջ նշանակել, որպէս զի հասկցուէր՝ թէ այս փիլիսոփային բուն վարկածն ինչ է այս դրութեան վրայ : Մեր առարկուն տեղը ցոյց տուած էր, բայց կրցանք յիշել և գտնել Ռուսոյի դրուածոց մէջ : Նոյն երեսին մէջ է Ռուսոյի սա խօսքերն ալ — Մարդիկ կան՝ որոց ժուժկալելը առաքինութեան համար չէ (այլ բնական անյարմարութեան) : Մարդիկ ալ կան՝ որոնք ինքեան հարկը չեն խափարէ, և չենք ըսեր՝ թէ քրիստոնեայ քահանայներուն շատը այս վերջին կարգէն չէ : Բայց ամուրիները եկեղեցականաց թուոյն մէջ այսչափ շատ ցունել, ինչպէս կը տեսնենք Հռովմի եկեղեցւոյն մէջ, անտեղի է ևն —

Դարձեալ Ռուսոյ իւր նամակաց միոյն մէջ կը գրէ. — Ժուժկալութիւնը և ողջախոհութիւնը սովորական եղած է մինչև ժողովրդեան համար, գեղեցիկ է միշտ հրամայել կամ իշխել ինք իւր անձին, և կուսական վիճակը այս նմաստով մեծ յաւերժաց աբխան է, բայց ակէ չը հետևիր՝ թէ բարի կամ գեղեցիկ է բոլոր կենաց մէջ կոյս մնալն և իւր վախճանէն զարտուղիլը — : Ռուսոյի խօսքը այն կողմանէ մեր կարծեաց համաձայն է՝ որ կրնդունի թէ կրեւն է անին հրաժեշտ կամ հոգեւոր, իսկ իւր եղբակացութիւնը մեր առարկուն կուտանք, մեր վիճաբանութեան նիւթոյն հետ յարմարութիւն չունենալուն համար :

Իմէ Մարդէնէն վկայութիւն բերած էր ընդարձակ խօսքեր : Այս անուանեալ փիլիսոփային համար ըսելիք չունինք, որ իւր երեսնին որէ մեր որ ֆալս խայտառակ զրքին մէջ ընդդէմ՝ կուսութեան և ամուրիութեան երկու ճառ գրած է, և մեր առարկուն անկէ օրինակած էր, օրինակին մէկ մասը չակերտով հեղինակին տուած էր, մէկ մասն ալ առանց չակերտի իրեն սեպհականած էր : Մեր առարկուն յօդուածին բնաբաններն ալ իմէ Մարդէնին են, որ իրեն պէս իմաստակ մէկն ըլլալուն համար Կղեմէս Աղեքսանդրացիին խօս-

քը յարմար կամ անյարմար առեր էր, Ռուսոյին ալ պակաս ժողովեր էր: Այս իմաստակին համար մեր առարկուն «*Հոգեւորական*» է Կոնգրէս Սինդիկատը, բայց ասոր անուանի ըլլալը այն կողմանէ աւելի է՝ որ Պոլոնոս առաքեալը ամբողջ կոչած է: (Գիրք Գ. Գլ. Է.) Մեր առարկուն բանագործ է թէ ոչ, ինք լաւ գիտէ, բայց գիրք մը քննադատելու համար ո՛րչափ տկար է, աս կողմանէ իրմէն աւելի կը ճանչնանք զինքը:

Վ. Հիւկոյէն ալ բնաբան մը մէջ բերած էր մեր առարկուն, ասիկա ինք գտեր է թերեւս Հիւկոյի գըրուածներէն, բայց մենք ալ այս հեղինակի գրքէն իրեն վկայութիւն բերենք, և հակասող այս փիլիսոփայներուն արժէքը ժիւլ Սիմօնի հետ բաղդատուութեամբ ինչ նշանակելը թող ինք մտածէ:

Ահաւասիկ. Հիւկօ միշին դարու զեղծեալ վանականութեան վրայ իբր պատմութիւն խօսելու ատեն կը պախարակէ, մեր առարկունն յիշեցուցած խօսքովը, իսկ իբրեւ տեսական վիճակ կամ վերացաբար դատելու ատեն կ'ըսէ. — Վանքերը ըստ ինքեան անորանաւի վեհօրէն մը են:

Բասքալէն ալ սա բնաբանը մէջ բերած էր. — Մարդըս ոչ հրեշտակ է և ոչ անասուն, և ով որ հրեշտակ ընել ուզէ զայն անասուն կ'ընէ. — այս խօսքը Բասքալ ինչ տեսութեամբ զուրցածը իմանալու համար բընագիրը կարդալու էինք, բայց դժբաղդաբար, ցոյց տուած չէր մեր առարկուն: Արդեօք իրաւունք չե՞նք կրնար ունենալ ըսելու թէ Բասքալ այսպիսի խօսք մը չունի, և թէ ինչո՞ւ աւելի հաւանական պիտի չըլլայ թէ Լէմէ Մարդէնի խօսքերէն մէկը Բասքալին ընծայած է մեր առարկուն:

Գլխաւ պէտք է որ մեր առարկուն Պոլոնոս առաքելոյն թղթէն առած վկայութիւններն ալ Լէմէ Մարդէն ըսուած խայտառակ իմաստակին ճառէն քաղած է: Լէմէ Մարդէն եթէ իմաստակ չըլլար՝ Պոլոնոս բոլոր դրութիւնը չը կշռած անոր վկայութեան չէր դիմեր, եթէ մեր առարկուն ալ իւր ընդօրինակած իմաստակէն

մէկ աստիճան աւելի ուշադրութիւն ունենար, Պօղոսի թղթերը կրնար ինք կարդալ, և առաքելոյն քարոզած դրութիւնը իմաստասիրել: Չենք ըսեր՝ որ Նա առաջին ին կապուի մեր առարկուն, բայց խորհուրդ կուտանք՝ որ խենդերու ըսածին երբեք չը կապուի:

Գ.

Միակն և անբաժանելի ամուսնութիւնը

Չեղանոր է ամուսնութեան

Ամուսնական միակնութիւնը և անբաժանելիութիւնը ամուրիութեան մերձաւոր դրութիւնն է և միանգամայն ապացոյցն է ըսելնուս դէմ՝ մեր առարկուն տակաւին պնդելը էր՝ թէ սա առաջին բնութիւնն է, ինչքէն լինելու իմաստութիւնն է: Այս աղաղակներէն վերջը իբր թէ կը հերքէ սա խօսքերով:

«Ինչո՞ւ արդեօք միակնութիւնն ալ հերքելու եմք եղեր, որպէս զի ամուրիութիւնը տեղէն կարենամք խախտել, ինչէ՞ն այս երկու դրութիւններս ապացոյց են եղեր ամուրիութեան քրիստոնէական կրօնին մէջ. ի՞նչ փաստ ունի Յոյս զայս առարկելու, կուտակրօնութիւնը՝ բնութեան հակառակ, մարդկային դիտակցութեան հակառակ, ուղիղ բանի հակառակ դրութիւն մ'է, որ հոգւոյն և մարմնոյն միանգամայն կը զնասէ, մարմնոյն՝ անոր համար՝ որ բնական պէտք մը բռնի լըռեցնել ուղեւով՝ մարդկային գործարանաւորութեան մէջ ֆիզիքական ողբալի անկարգութիւններ յառաջ կը բերէ, և հոգւոյն անոր համար որ սա ալ մարմնէն անդադար նեղուելով՝ իւր հանդիսաւ կը կորուսանէ, ինչպէս որ սրբոյն Պօղոսի ալ կը պատահէր, և նաև այլ բազում սրբոց, և բարոյական անկարգութեանց ալ կրնայ տեղի տալ: Իսկ միակնութիւնը՝ բնաւ բնութեան հակառակ, ուղիղ բանի հակառակ վիճակ մը չէ, բը-

նաւ բացարձակ ժողկալութեան չը դատապարտեր զմարդ, այլ ընդհակառակն՝ բնութեան ամենահամաձայն վիճակ մ'է մարդուս համար. մէկ կին բաւական է մարդուս պիտոյից. իսկ բարոյապէս խօսելով՝ քաղաքակրթութեան միակ պայմանն եղած է միակնութիւնն, որով միայն ընտանեաց արժանապատուութիւնն և ընտանեկան ներքին խաղաղութիւնը կրնայ պահպանուիլ և ցովութեան առաջըն առնուիլ: Մեք որ ամուսնութիւնը կը պաշտպանեմք, և կուզեմք որ իւրաքանչիւր ոք ևս ամուսնանայ, ինչպէս միակնութիւնը հերքած կ'ըլլամք, որ ամուսնութեան միայն ընդունելի եղանակն է համայն քրիստոնէից և քաղաքակրթեալ ազգաց՝ ինչպէս նաև մեր Հայոցս մէջ:

Այս խօսքերուն մէջ մեր վնասածը այն է՝ որ միակին եղողները բնաւ ամիսներով, տարիներով և մինչև իսկ ցկեանս ժողկալելու հարկ չունենան, այլ միշտ երկուքը միապաղաղ և համափիճակ կեանք մ'ունենալով բարոյապէս մի մարմին եղողները ֆիզիքապէս ալ մի մարմին ըլլան: Փոխանակ այս ապացուցանելու՝ յօդ չէլէ կընէ նոյնիմաստ խօսքերը ուրիշ ուրիշ բառերով կրկնելով: Ամուրիութիւնը միակնութեան հետ մերձաւորութիւն չունենալը ապացուցանելու համար հասարակական ընդդէմ բնութեան է կըսէ, իսկ ֆիզիքական մարդոց պիտոյց համար. ասկէ ուրիշ խօսք կամ ապացոյց չկայ վերի խօսքին մէջ. բառերը վերցուր, բան չըմնար: Արաբիոյ մեծ մարդարէին հարցուցեր են՝ թէ քննէ հասարակ ինչ սեպն է. կը պատասխանէ թէ հասարակութեան ինքնութիւնն է. երբոր հարցումը կը կրկնուի, դարձեալ կը պատասխանէ՝ թէ հասարակութեան ինքնութիւնն է: Ճիշդ աս է մեր առարկուին պատասխանն ալ. մենք կը հարցունենք՝ թէ ֆիզիքական տոհմն է ժողովուրդը հաբիբն իմ տոհմութեան ներքին ինքնութիւնն է. ինչ կրնանք ըսել այսպիսի պատասխանի մը: Չմոռնանք հարցունել թէ միթէ սրբոյն Պողոսի և այլ սրբոց պատահած մարմնոյ նեղու-

Թիւնները իրենց սրբութիւնը խախտեց, եթէ խախտեց՝ ինչո՞ւ սուրբ կը կոչես, և եթէ չխախտեց, ի՞նչպէս ամուրիութիւնը Բացարձակապէս անկախ է կըսէք։ Կամ ըսէք՝ թէ սուրբերն ալ, քա՛ւ լիցի, կը ցոլմանային, կամ ընդունեցէ՛ք թէ ամուրիութիւնը զօրաւոր բանակաւ նութեանց առջև կարելի և չափով մը դիւրին ալ է։

Ըսած է դարձեալ մեր առարկուն։

«Գալով ամուսնական անբաժանելիութեան, այս ևս այնպիսի խնդիր մ'է, որ աւելի օրէնսդրական և բարոյական կէտեր կը պարունակէ, քան թէ ֆիզիքական և բնութեան հակառակ բան մը չունի։ Իրաւ է՝ որ քաղաքական ամուսնութիւնն ևս իւր պաշտպաններն ունի, բայց 'ի բաց առեալ Բացարձակ պարագայեր՝ յոր երես ամուսնոց ցմահ 'ի մասին ապրելու անհրաժեշտ և որոց մի քանին եկեղեցին ևս կընդունի։ Ընդհանրապէս խիստ բանաւոր և վայելուչ բան է՝ որ այր ու կին 'ի մի մարմին դառնալով՝ սիրով ցմահ՝ անբաժան մնան, հետեալ բար այս խնդիրս ալ ընդդէմ բնութեան և ուղիղ բանի որ և է կէտ չպարունակեր։»

Այս տարտա՛ խօսքերն ալ այսպէս կրնայինք ամփոփել՝ մեր տրամաբանին վտիտ տրամաբանութիւնը առջևը բերելու համար. ահաւասիկ. Ամուսնական անբաժանելիութիւնը ֆիզիքական չէ, բայց բնութեան հակառակ չէ։ Պարագայներ կան՝ ամուսնոց մէկտեղ ապրելն արգելող, բայց աղէկ է՝ որ այր ու կին իրարու վերստին միանան մէկտեղ ապրին, ուրեմն բնութեան և խելքի հակառակ չէ։

Ի՞նչ հարցունենք. ի՞նչ ըսել է անբաժանելիութեան ֆիզիքական չէ, բայց բնութեան դէմ չէ. բացառիկ ըսած պարագայներդ ի՞նչ ընենք, մինչև որ այր ու կին վերստին իրար քան, ամուրիութեամբ ժուժկալելու են այս ամուսինք՝ թէ ոչ։ Ամուսնոց մէկտեղ ապրելն անհնար ընող դիպուածներուն մէջ դոնէ այն՝ դիպուածներուն, որոց համար եկեղեցին թոյլ չը տար՝ ըսած էիք, ի՞նչ պէտք է ընեն քու ֆիզիքական մարդիկներդ։ Չենք գիտեր՝ թէ ի՞նչ դիպուած կրնայ բաժանումն օրինաւոր ընել

երկու ամուսնոց, զոր եկեղեցին ալ ընդունի: Գժբաղ-
դաբար, մեր պաշտօնին յատուկ եղած գիտութիւնն ալ
մեր առարկութեն սորվելու եղանք: Վայելաւ քան է՝ որ այս
« Ինչ սերով ցոյց առնեալ մասն, հետեալսն այս խնդրն ալ քննա-
լեան արեւ չէ, ըսած է. մեր առարկութիւն եղրակացու-
թիւնը տեսէք՝ ո՛րչափ ստուար է քան նախադրեալը,
հետեւութեանը մէջ բնական օրինաց կը դիմէ, նախա-
դրելոյն մէջ ալ բարոյական խրատուց: Պէտք է գիտ-
նայ մեր առարկուն թէ մենք որչափ խնդիրը սկզբանց
մէջ բռնել ուղղենք, ինք այնչափ տղայօրէն դրութեանց
կը դիմէ. եթէ այս անդգայական վրիպանքը չունենար,
բժշկական կամ ֆիզիքական կոչած աշխարհներէն բը-
նաւ դուրս՝ բարոյական կամ հոգեբանական գիտակցու-
թեան, և որ աւելին է, սուրբ Գրոց և քրիստոնէական
դրութեանց սահմանները չէր մտներ. Բայց յանձնա-
պատասնութիւնը այսպէս ընել կուտայ տղայամիտներ-
րուն յամենայնի գիտուն երեւելու անապարժութեան ջը-
րերուն մէջ Եզովբոսի գորտին պէս կը պայթին: Մինչ-
քն անդամ խելքը չէ հասած թէ մենք ի՞նչ ըսել կու-
զենք ամուսնական միութիւնն ու անբաժանելիութիւնը
ամուրիութեան մերձաւոր առաքինութիւնն է ըսելով.
ասոր համար կը հարցունէ. — Միթէ Սնգղիացիք բաղ-
մակի՞ն են՝ որ կրօնաւորաց ամուսնութիւնը ընդունած
է, միթէ Հրեայք, որոց կրօնապէտք ամուսնացեալ են,
բաղմակի՞ն են, միթէ Լուսաւորչի դարուն Հայք, երբ
եկեղեցւոյ բարձրագոյն հովիւք ամուսնացեալ էին,
բաղմակի՞ն էին. — կը պատասխանենք. Սնգղիացիք կը-
րօնաւորաց ամուսնութիւն ընդունելով՝ ամուսնական
վիճակի վրայ պատահաբար ինկած ամուրիութիւնը հեր-
քած չեն ըլլար. ըսել է ամուրիութիւնը ՚ի հարկին ըն-
դունած են. իսկ Հրեայք, այո՛, բաղմակին են, կամ
եթէ չեն՝ ասոնք ալ ուրեմն ամուսնական վիճակի վրայ
պատահամբ ինկած ամուրիութիւնը ընդունած կ'ըլլան.
Լուսաւորչի դարուն Հայոց եկեղեցականք ամուսնա-
ցեալ էին, բայց բարձր պաշտօնին մէջ կ'իններն իրենց
մէ կը բաժնէին երկուստեք կամակարութեամբ, կամ,

դիցուք թէ ո՛չ, ուրեմն լուսաւորչի դարու եկեղեցականք ալ ամուսնութեան մէջ պատահմամբ ինկած ամուրիութիւնը ընդունած էին : Ո՛ր մնաց ուրեմն մեր առարկունին ամուսնութեան քայարչակ անհնարութիւնը :

Դ.

Եղբայրներ

Մասիս ասկէ իբր երեք տարի յառաջ ամուրիութիւնը և կուսութեան ուխտը չատագովելու յօգուած հրատարակած է. հիմայ ալ անոր հակառակը կկրէ. այդչափ անզգայ խողովակ ըլլալ չէինք յուսար պատուական Մասիսի իմաստութենէն : Ինչպէս նաեւ բնաւ չէինք յուսար որ ալ և ալ թարգմանելու համար իւր թերթին ծառայող ոչինչ համբակի մը տղայամտութեան այսչափ ասպարէզ կուտայ :

Հ Ն Ա Խ Օ Ս Ա Կ Ա Ն

Ն Ի Կ Ի Ա

Նախընթաց թուով Նիկիոյ ծագման և սկզբնաւորութեան, և մինչև Սելճուգիացի իշխանաց ձեռքն ինկած ատեն՝ կրած այլ և այլ վիճակներուն և փոփոխութիւններուն վրայ խօսեցանք: Հիմայ ալ այս երբեմին հուշակաւոր քաղաքին, միջին դարու մէջ, խաչակրոց ատեն ունեցած վիճակը ստորագրեմք:

1095ին, գուշակուեցաւ՝ թէ խաչակիրք Բիւթանիա պիտի արշաւեն և արիւնահեղ պատերազմերու դուռն պիտի բացուի, երբ Պետրոս Անապատական (1) և Աղքատ Կօթիէ փոքր Ասիոյ կողմերն ասպատակեցին:

(1) Այս Պետրոս անուն Գաղղիացի ճգնաւոր անապատականը՝ այլագղիներէն սուրբ երկիրներուն կրած նեղութիւններն անձամբ տեսնելու կ'երթայ խաչակրութիւնը հաստատուելէն յառաջ: Երբ Հռովմ կը վերագառնայ՝ կ'սկսի քարոզել ու բռնել թէ Քրիստոս Տէրն մեր երեւցաւ ինձի ուրսաւ: «Ե՛ր Պետրոս, ու գնա քարոզէ ժողովրդեանս վիշտերն ու տառապանքները: անա տտենն է որ ծառայիցս օգնութիւն արուի և սուրբ երկիրը աղատուի:»

Ուրբանոս Բ. պապը զՊետրոս իբրեւ մարդարէ՝ ընդունելով՝ կը ղրկէ որ երթայ ասղիս անդին այլագղեաց գէմ պատերազմ հրատարակէ: Պետրոս ալ ջորիի մը վրայ նստած, ձեռքը խաչ բռնած, ձեռքերն ու ոտքերը բաց, մէջքը հաստ չուան մը կապած ու վրան բրդէ վերարկու մը ձգած՝ կ'սկսի քաղաքներն ու գիւղերը շրջիլ: Ամենքն անոր առջեւ կը վազեն պատմած եւ քարոզած բաները լսելու համար, այ-

Խաչակրաց անհամար բազմութիւնը Կոստանդնուպօլսիս եկաւ : Այն ատենի Յունաց Ալեքս Կոմնենոս կայսրը զարհուրեցաւ այսպիսի զօրաւոր բանակէ մը , եւ որպէս ղի այն բարբարոս ու ձանձրալի օտարականներն իր երկրէն հեռանան , ուստի շատ մը նաւեր վոխ տուաւ անոնց . Կոստանդնուպօլսոյ նեղուցէն օնդին անցնելով , Ասիոյ արեւմտեան գաւառներն եկան . յետոյ Նիկովիդիա գալով , քիչ մ'ատեն այն տեղ մնացին : Խաչակիրք Նիկովիդիայէն մեկնելով՝ Կէմէիկի , կամ ըստ Յունաց Քիոյի կողմերը գացին բանակեցան , եւ սկսան Նիկոյ երկիրն աւերել եւ ասպատակել , քաղաքներն ու գիւղերը կործանել , բնակիչները կոտորել եւ անոնց ըստացուած քները յափշտակել : Այն միջոցին , Սիւլէյման կամ Գըլըճ—Արսլան մականուանեալ Սելճուգիացի իշխանը կըտիրէր Բիւթանիոյ , եւ մայրաքաղաքն էր Նիկիա :

սինքն թէ ինչպէս սուրբ երկիրներն ռանակոխ եղած եւ եկեղեցիները կործանուած են , եւ քրիտոնեայք կուլան ու կողբան , եւ մինչեւ հրեշտակները յարտառու կը շարժեն : Պետրոս ասոնք ըսելով կուլայ , կուրծքը կը ծեծէ եւ խաչը ժողովրդեան կը ցուցնէ : Ժողովուրդը չը կրնալով այն տեսարանին դիմանալ՝ բարձրաձայն կողբայ , եւ մէկ կողմանէ մեծ ջերմեռանդութեամբ կուղէ որ այն տարօրինակ մարդուն հազուստին դպի , կամ անկէ կտոր մը վրցունէ՝ իրրեւ սուրբ մարդու մասունք :

Մենք հաւատացած եւ համոզուած եմք որ Պետրոս Առաքատականին տեսած երազը բոլորովին սուտ է , թէպէտեւ մոլեռանդ Լատինք եւ Հոռովմէադաւանք երազին ճշմարիտ ըլլալուն կը հաւատան : Ուրբանոս Բ. պապը զՊետրոս իրրեւ մարգարէ կ'ընդունի եւ քարոզութեան կը զրկէ : ատոր մէջ յայտնի կը նշմարուի պապին թէ՛ անփութիւնն եւ թէ՛ մուլեռանդութիւնը : Բամիկ ժողովրդեան համար ըսելիք չունիմք եւ չեմք կրնար մեղադրել զանիկա , որովհետեւ Պապը զՊետրոս իրրեւ մարգարէ ընդունած եւ քարոզութեան ղրկած ատեն , ի հարկէ ռամիկ ժողովուրդն ալ սիտի աստուածացունէ :

Տեւտոնք Լատինաց յաջողութիւններէն քաջաւերուելով՝ ուղեցին որ իրենք ալ խաչակրութեան մէջ մտնեն, կամ ձիւղէն ըսելով, աշխարհակալութիւններ ընեն. ուստի երեք հազար հետեւակ զօրաց բանակ մը կազմելով, Նիկիոյ կողմն եկան, եւ Նիկիական չորս մը զսն հեռի լերան մը ստորոտը շինուած քաղաքի մը վերայ յորձակեցան: Տեւտոնք իրենց բոլոր ուժով կռուելով տիրեցին քաղաքին եւ մէջը դանուած բնակիչները սրէ անցուցին: Սիւլէյման քրիստոնէից յաջողութիւններն եւ յաղթութիւնները լսելով, տասն եւ հինգ հազար մարդ կրժողլէ, եւ Նիկիա կուգայ Տեւտոնները իրենց տիրած քաղաքէն վանելու համար: Տաճիկները չկրնալով Տեւտոններուն քաջութեանը դիմադրել, վերջապէս ամրոցին դռները կայրեն ու քաղաքը կը մտնեն. երկու հարիւր պատանի դերի կառնուն, իսկ մնացած բոլոր Տեւտոնները անդթութեամբ կսպաննեն:

Տեւտոններուն պարտութեան եւ կոտորածին լուրը Գիոյ հասնելով, բոլոր ուխտաւորները տրամութեան մէջ ձգեց. բայց իսկոյն վրէժխնդրութեան ծարաւը յաջորդեց յուսահատութեան, եւ Աղքատ Կօթիէ երկու հարիւր յիսուն հազար խաչակրաց գլուխն անցնելով, Նիկիոյ վրայ քաղեց Սիւլէյմանի դէմ պատերազմելու համար: Սուլդանը լրտեսներէն իմանալով Կօթիէի տյնքան բազմութեամբ իրեն վրայ գալը, քաղաքէն ելաւ եւ լերանց կիրճերուն մէջ ծածկուեցաւ իր զօրքերովը: Տաճիկք յանկարծօւստ խաչակրաց վրայ իյնալով, սկսան կոտորել զանոնք եւ միայն քանի մը հարիւր հոգի կըրցան փախչիլ Տաճկաց ձեռքէն: Այս պատերազմին մէջ Աղքատ Կօթիէ ալ եօթն նետով ինկաւ մեռաւ:

Կօթիէի արշաւանքէն երկու տարի վերջը, եօթն հարիւր յիսուն հազար խաչակրաց մեծ եւ ահագին բանակ մը, առաջնորդութեամբ Կոսմիրուա Պուլյիոնի, (դուքս Լորենի), քաջն Պոհեմոնտի եւ իր եղբօր որդւոյն Թանքրէտի՝ Նիկիա պաշարելու եկաւ: Այն ատեն Սիւլէյման Գըլլճ—Ուսլան, իկոնիոյ Սուլդանն եւ եւ Սելճուգիացի ամենէն երեւելի իշխաններէն մին,

իւր իշխանութիւնը փոքր Ասիոյ մեծ մասին վրայ տա-
րածած էր : Երբ իմացաւ խաչակրաց մեծ բանակի մը
Բիւթանիա արշաւելը՝ դրացի իշխաններուն երթալով՝
ստիպեց և համոզեց զանոնք՝ որ չէղով չը մնան , այլ
օգնեն իրեն 'ի պաշտպանութիւն իսլամութեան : Սիւ-
լէյման յաջողեցաւ դրացի իշխաններէն օգնութիւն դըր-
նել : պատերազմական արհեստին մէջ ունեցած ճար-
տարութեամբ՝ աւելի լաւ սեպեց քաղաքէն դուրս
պատերազմիլ՝ քան թէ քաղաքին պատերուն մէջ լիա-
կուած մնալով թշնամեաց դէմ կռուիլ : Ողիմպիոսի լե-
րան կիրճերուն մէջ քաջուեցաւ գրեթէ 'իսուն հա-
զար զօրքով , որոց վրայ կատարեալ վստահութիւն ու-
նէր՝ թէ պիտի կրնան խաչակրաց յաղթել և զանոնք
ցիր ու ցան ընել : Շատ հոգ տանելով Նիկիա ամեն կող-
մանէ ամրացուց երկոյն պաշարման մը դէմ , և յոյն
կայսերաց շինած ամրոցներն ալ լաւ վիճակի մէջ դրաւ :
Վաղաքին պարիսպներէն հեռի , տասն և ինն մէթրո
բարձրութիւն և տասն և ինն մէթրո ալ տրամագիծ ու-
նեցող աշտարակներ կանգնեց՝ պարիսպները պաշտպա-
նելու համար :

Նիկիա ամեն կողմանէ պաշտպանուած էր՝ երբ վեց
հարիւր հազար հեռակա և հարիւր հազար զրահաւոր
հեծեալ խաչակիր զօրքերը քաղաքը պաշարեցին : Կոս-
տնուս դուքսը քաղաքին արևելեան կողմին , այսինքն
Լէֆքէի դքսն և զայն պաշտպանող պատնէշներուն վը-
րայ պիտի յարձակէր : Պոհեմոնտ և Թանքէտ՝ հիւսի-
սային կողմէն քաղաքին վրայ պիտի յարձակէին : Մեծն
Հուկոս (Գաղլիոյ) փիլիպպոս Ա. ին թագաւորին եղ-
բայրը) շատ դժուարութեամբ քաղաքին արևմտեան
կողմը պաշարեց , և թուրուզի քաջ կոմսն ալ՝ հարաւա-
յին կողմը : Սիւլէյման՝ որ լճին հարաւային կողմն եղած
կիրճերուն մէջ դարանամուտ եղած էր , յանկարծ՝ Հը
ուայմոնտ Սէնժիլ՝ թուրուզի կոմսին բանակին վրայ յար-
ձակեցաւ : մեծամեծ քաջութիւններ ընելէն վերջը՝ ըս-
տիպուեցաւ ետ քաշուիլ : Խաչակիրք , իրենց թշնամի-
ներէն ոչ նուազ բարբարոս , մեռեալներուն գլուխները

կտրելով՝ իրենց մեքենայից միջոցաւ քաղաքին մէջ ներտեցին :

Քաղաքը երեք կողմանէ պաշարուած էր , և խաչակիրք գիշեր ցերեկ կը հսկէին որ Նիկիոյ մէջ պաշար չը մտնէ : Բայց Նիկիոյ բնակիչք կընային արեւմտեան կողմէն , լծին վրայ նաւարկելով՝ պաշար կամ ուրիշ հարկաւոր իրեր քաղաքը բերել : Խաչակիրք նաւակ կամ նաւ չունենալով , քաղաքը սովի մէջ ձգելու բացարձակ անկարելիութեան մէջ կը գտնուէին :

Բաւական ժամանակ անցաւ , և խաչակիրք չը կըրցան յարձակումն ընելու վորձ վորձեւ : Իւրաքանչիւր օր նոր մեքենայներ կը հնարէին պարիսպները կտրծանելու համար : Խշխաններէն ոմանք երկաթէ մանգղիոններ կը շինէին՝ պարիսպները հարկանելու համար , բայց չէին յաջողեր : Քաղաքին դռները երկաթեայ վանդակներով փակուած էին , որոց բացուելը կամ խորտակուելը՝ անկարելի էր : պարիսպներուն վրայէն ալ , որք ամեն տեսակ մեքենայներով պաշտպանուած էին , պաշարողներուն վրայ խոշոր քարեր կը ձգէին , և պարիսպներուն խիստ մօտեցողները երկաթեայ կարթնով վեր կը քաշէին և չարաչար կ'սպաննէին : Եթէ խաչակիրք կորենային մի քանի թշնամի սպաննել , առնոց գլուխները կտրելով՝ Կոստանդնուպօլսոյ կայսեր կը տանէին : Այնքա ալ 'ի վարձատրութիւն , պաշար , կառքերով լեցուն զէնք և զգեստ կը շրկէր խաչակրւոյս :

Բանակին իշխանները հաստատապէս միտքերնին դնելով որ Նիկիոյ տիրեն , այսպիսի կարեւոր տեղ մը իրենց թշնամեայ ձեռքը չը թողլոյ համար , պաշարումը սատկացուցին : Երկու խաչակիր ասպետք , Հենրիկոս տը Հաշ և Հերմանիոս կոմսը կաղնիէ փայտերով , օւռէ՝ կոշուած մեքենայ մը շինեցին , և ուռիէ ու մորթէ վանդակներով ալ պատեցին : Թէ՛ այս մեքենայն՝ որով պարիսպներուն հիմերը պիտի փորէին՝ և թէ՛ փռուանդաց միւս մեքենայներն այնչափ անկատար էին՝ որ հազիւ կընային պարիսպներուն մէջ քանի մը ճեղ-

քուած բանալ, Տաճկաց յուսահատ դիմադրութիւնը խաչակրաց նպատակները չէր յաջողցուններ, և եթէ պարիսպներէն մին կործանուելու մօտ ըլլար՝ անոր ետեւն ուրիշ մը կը կանդնէին : Պատնէշներուն վրայէն անհնարին քաջութեամբ և զօրութեամբ կը կռուէին, և խաչակրաց վրայ ձէթ, իւղ, բորբոքեալ զամբարներ և պաշարողաց մեքենայները այրելու յարմար նիւթեր կը ձգէին :

Սակայն խաչակիրք տեսնելով որ նաւերով նիկիա քաղաքը միշտ պաշար կը տարուի, մոածեցին և համադրեցան որ բնաւ քաղաքն իրենց ձեռքը պիտի չկոխայ, եթէ լճին այս ճամբան չխալկեն. անոր համար Կոստանդնուպոլսոյ կայսրը աղաչեցին որ իրենց նաւակներ տայ. կայսրն ալ անոնց աղաչանաց զիջանելով՝ մեծ նաւակներ զրկեց. Այս դործողութիւնը մէկ զիշերուան միջոցի մէջ կատարուեցաւ :

Խաչակրաց լիւքերիկ նաւատորմիւր Պիւթիւմիթ զօրապետին հրամանատարութեան ներքեւ էր : Երբ Մահմետականք տեսան որ լճին կողմի պարիսպները խաչակրաց նաւակներով պաշարուած են, յուսահատեցան. իսկ խաչակիրք, ընդհակառակն, պաշարումը ալ աւելի սաստկացուցին : Հարաւային կողմը, այսինքն Եֆէի Ծէհրիի դուռն մօտ, ուր Թուլուղի Կոմսը կը հրամայէր, խիստ բարձր աշտարակ մը կը դանուէր, սրուն քով էր Սուլթաններուն պալատը : Այս պալատը յոյն կայսերաց չինած և Յուստինիանոսի նորոգած պալատն էր : Խաչակիրք բոլոր իրենց զօրութիւնն այս տեղին վրայ դարձուցին, և ամենէն զօրաւոր մեքենայները գործածեցին աշտարակը կործանելու համար : Խիստ հաստատուն և ամուր մանդղիոնի մը միջոցաւ պարսպին մէջ մեծ ճեղքուած մը բացին, ուսկից երկու մարդ կրնային մտնել : Գիշերը վրայ հասնելով՝ պաշարումն ալ դադարեցաւ. սակայն խաչակիրք սաստիկ տխրեցան և դրեթէ յուսահատեցան՝ երբ տեսան որ Տաճիկը իրենց հանգստութենէն օգուտ քաղելով՝ նախորդ իրիկուան կործանուած պարիսպները վերստին նորոգեր էին :

Խաչակրաց մէջէն Լոմբարտացի մը վերջապէս կառա-
ջարկէ այնպիսի մեքենայ մը շինել որոյ միջոցաւ պարիսպը
փորուի՝ առանց իրենցմէ մէկը մնասելու : Խաչակրաց
գլխաւորները իրեն թէ՛ ստակ և թէ հարկաւոր նիւթ-
ըը կուտան : Լոմբարտացին իւր ճարտարութեամբ այն-
պիսի մեքենայ մը կը շինէ՝ որով քաղաքին բոլոր պա-
րիսպները կը կործանուին , և երկայն տտեն տեւած Նի-
կիոյ պաշարումն ալ կը վերնայ : Տակաւին Նիկիոյ պա-
րիսպները բոլորովին չկործանուած , ճաճիկները տես-
նելով՝ որ այլ ևս պիտի չկրնան նոր շինուած մեքենային
զօրութեանը դէմ դնել , պատգամաւորներ զրկեցին կոտ-
ֆրուայի՝ քաղաքին անձնատուութեանը համար : Պիւ-
թիւմիթ՝ որ Ալեքս կայսրէն դադանի հրահանգներ ըն-
դունած էր՝ քաղաքը կը մտնէ , և կը համոզէ Օսման-
ցիները՝ որ աւելի լաւ սեպեն՝ քաղաքը ֆուռաց կայ-
սեր տալ : Այս առաջարկութիւնն ընդունուեցաւ , և
խաչակիր իշխանները այնպիսի մատնութիւն մը տեսան՝
որով իրենց յաղթութեան արդիւնքը չկրցան վայելել :

1106 ին , վերստին Ալեքս կայսրը Նիկիա քաղաքը
Սելճուգիացի իշխանաց տուաւ : Ալեքսի մահուանէն
վերջը , Սնդրոնիկոս կոմսենոս թագաւորելով՝ 1183 թու-
ականին , Նիկիա և Պրուսա քաղաքաց վրայ քաշեց ,
բայց առջի բերան անոր հպատակել չուզեցին : Կայսրը
Նիկիոյ տիրելով , կայսերական զօւնդերը քաղաքին
մէջ անկուր անց թուլութիւններ դորձեցին , և բոլորովին
աւերեցին քաղաքը : Բաւական ատեն ալ Նիկիա ֆոյն
կայսերաց իշխանութեան ներքեւ մնաց և անոնց մայ-
րաքաղաքն եղաւ :

Սելճուգեանց կայսրութեան իյնալէն վերջը՝ իսկոյն
Օսմանցիք իրենց նախկին դաւառներուն տիրեցին : Նախ
և յառաջ Օրխան Պրուսա և Նիկիա քաղաքաց տիրեց :
Այն թուականին , այսինքն 1330ին , կրտսերն Անդրո-
նիկոս կը թագաւորէր՝ կոստանդնուպոլիս : Օսմանեան
բանակը խաչակրաց պէս խիստ մեծ դժուարութիւննե-
րով Նիկիա պաշարեց և տիրեց անոր : Յառաջ Օրխան
ամրոցներուն տիրեց , և այնպիսի կերպով մը Նիկիա ա-

մեն կողմանէ պաշարեց և նեղը ձգեց՝ որ բնակիչները սովին չը կրնալով դիմանալ՝ բաղաքին դռները Օրխանին առջև բացին :

Օրխանին առաջին դործն եղաւ մղկիթներ կանգնել և կրօնական դպրոցներ շինել Նիկիոյ մէջ : Բազմաթիւ եկեղեցիներ, մղկիթի փոխուեցան . մինչև յայսօր Այա—Սօփիա կոչուած եկեղեցւոյն աւերակները կան : Այսօր թէ՛ մղկիթի փոխուած եկեղեցիներն և թէ՛ Տաճկաց կանդնած մղկիթները բոլորովին երեսի վրայ մնացած են :

Բիւթանիոյ երբեմն հռչակաւոր մայրաքաղաքին մինչև ցարդ կեցած շէնքերուն և նոյն իսկ աւերակներուն վրոյ տեսնուած ճարտարապետական նրբութիւնները ճանապարհորդաց զարմանքը չարժած են : Ճանապարհորդք շատ ջանացած են որ Նիկիոյ Սուրբ Սօփիա կոչուած եկեղեցւոյն հետքերը գտնեն , բայց մինչև ցարդ չեն կրցած : Ոմանք կը կարծեն՝ թէ առաջին տիեզերական ժողովը այս եկեղեցւոյն մէջ տեղի ունեցած է . բայց սխալ է կարծիքնին , որովհետև եկեղեցական ժողովոց պատմութիւնը կը վկայէ՝ թէ 325 թուականին գումարուած առաջին տիեզերական ժողովը կոստանդիանոս կայսեր պալատին մէջ եղաւ , յորում կայօրը անձամբ նախագահեց . Այս պալատը՝ որ քաղաքին կեդրոնին մէջ էր , Հռովմայեցւոյ կուսակալներուն և յոյն կայսերաց բնակած պալատը պիտի ըլլայ :

Այսօր Նիկիոյ մէջ՝ զոր Տաճիկները իգնիք կանուանեն , հազիւ թէ քանի մը բնակիչ կը գտնուի . Նիկիա թէ՛ հեթանոսութեան աստն և թէ՛ քրիստոնէութեան առաջին դարերը ունեցած գիրքն և կարևորութիւնը կորուսած է . Երբեմն Նիկիա՝ որուն մէջ գիտութիւնն և ամեն կարգի արհեստները ծաղկած էին , փառօք և շքեղութեամբ Բիւթանիոյ միւս քաղաքները կը գերազանցէր , իսկ այսօր բոլորովին ամայի է : Արդեօք Նիկիա պիտի կրնայ աւերակաց մէջէն վերականգնելով՝ իւր առաջին ժամանակները տեսնել . ասիկա դիմաւոր միայն և միայն Յաւիտենական Աստուծոյ վերապահեալ է :

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ

ԱՂՕԹՔ ՄԱՆԿԱՆ

ՌՌ ԱՍՏՈՒԱԾ

Թէ զաչս յերկինս ձգեմ, Տէ՛ր,
ի դէտ փառացդ անվախճան՝
Սիրտս 'ի զմայլանս տարուբեր
Տրոփէ 'ի լանջս մանկական՝

Ասեն թէ դու առաքես
Չարեն զհետ խաւարին
Իւ թէ աջով քով խնամես
Զերկիր լրիւ իւր բնաւին՝

Յոյց և յիս, Տէ՛ր ելովա,
Զքաղցրութեանդ ժմիտ
Իւ զմէգ մտացս իմ ցրուեա՛
Ի լոյս կենաց քո բանիդ՝

Թէ՛ փուշք մեղաց անարգել
Յիս կռուեսցին դժնդակ՝
Ո՞չ շատ քեզ ծունրը դնել
Առնել զնոսին նշաւակ՝

Թռչնոյն, ասեն, 'ի բերան
Դնես դու երդ դայլայլիկ,
Իւ թէ 'ի ձմեռն օթեան
Տաս, Տէ՛ր, ըզփապս հանդարտիկ՝

Դի՛ր 'ի շրթունս և իմ, Տէ՛ր ,
Անբաւ շնորհացդ փոքր ինչ կայծ ,
Զի երգեցից անվեհեր
Քեզ օրհնութիւնըս փառաց :

Մի՛ 'ի շաւիղս ընդ մուար
Ուր ընթանայն մեղաւոր ,
Այլ, Տէ՛ր , ընդ քո ճանապարհ
Առաջնորդ լեր անխոտոր :

Տուր ևս ինձ սիրտ ցածուն ,
Զի մեծատան բաղմագանձ
Եւ փառք վեհից անկայուն
Մի՛ ձրգիցեն յիս նախանձ :

Ասեն թէ քո աջդ անեղ
Պճնէ դժադկունս յերվն 'ի գոյն ,
Եւ թէ գարուն հրաշագեղ
Բերես անկոցն իսկ տմոյն :

Պճնեա՛ և զիս կենսաբեր
Քով շնորհօք , Տէ՛ր զօրութեանց ,
Եւ ծաղկեցոյ զքո սուրբ սէր
Ի սիրտ մանկանս երկիւղած :

Զանուն քո մեծ փարելի՝
Ում քերորք ծունրը կրկնեն ,
Ուսո՛ ինձ՝ աստ 'ի յերկրի
Կարգալ միշտ քաղցր ապաւէն :

Զանմեղութեանըս կընիք՝
Ի յիս պահեա՛ անաղօտ ,
Զի մի զկեանս իմ՝ չարիք
Պղտորեսցեն անծանօթ :

Հաւուն ետուր ընդ թևով
 Պահել զձագունս իւր փափկիկ .
 Պահեա՛ւ զիս անվրդով
 Ի կրիցն հաճոյս խաբուսիկ :

Զի քոյդ տարեալ կամակար
 վշտաց՝ զորս ինձ առաքես ,
 Այժմէն առից լինել այր ,
 Ըստ քում սրտին խկապէս :

ՍԻՄՕՆ ՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆ
 Ժառանգաւոր Աշակերտ
 Ս. ՂԵԼՈՆՂԵԱՆԵՐ Վարժարանիս

ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼՔ

Հայե Ժառանգ : Բազմաթիւ ճանապարհորդք Ուկրաինայ
Թահիթի կոչուած կղզւոյն մէջ այս անունով ծառ մը
կենալը կը հաստատեն :

Այս հայե Ժառանգ կոչուող մարմնոյն թանձրութեան հետ
բաղդատելով՝ ուղիղ է . գրեթէ 40 ոտք բարձրութիւն
ունի . գազաթն՝ ընդարձակ և բոլորակ , ստուերովը 30
ոտք արամագիծ ունեցող տեղ կը ծածկէ . փայտը սա-
կաւիկ մի դեղին , կակուղ և թեթեւ է , տերեւները՝ մեծ ,
և ամբողջ ծառը եօթն կամ ինն ճիւղերու բաժնուած է :

Այս ծառին պտուղը կամ հաշ դնդաձև և երկու
բուռէ աւելի խոշոր է . արտաքուստ ոստերով ծած-
կուած և անհարթ է . այս անհարթութիւններն երկրա-
շափական ձևերու կը նմանին . ասոնք սովորաբար
լորարու յարած հնգանկիւն և վեցանկիւն են , որ իրենց
պզտիկ անջրպետներով՝ եռանկիւններ կը կազմեն . Այս
ծառին թանձր մորթին տակ , հիւթ մը կը դանուի ,
որ հասուննալէն ամիս մը յառաջ՝ ճերմակ , ալիւրաւոր
և քիչ մ'ալ նեարդապատ կ'ըլլայ . երբոր հիւթն հա-
սուննայ , դոյնն ալ փոխուելով՝ կը դեղիննայ , և աւելի
սնդարար կ'ըլլայ . Թահիթի կղզւոյն մէջ՝ ուր հայե Ժա-
ռանգ խիստ շատ կը գտնուին , այնպիսի ծառեր կան՝ ո-
րոց պտուղները կուտ չունին . կան ծառեր ալ՝ որոց
կուտերը չափանակէն աւելի մեծ են :

Թահիթի բնակիչք հայե Ժառանգ պտուղը ութն ամիս
շարունակ կը քաղեն , և անով կը սնանին , ինչպէս որ
մենք ալ մեր շինած հացով . բնութեան իրենց պար-
գեւած այս հացը կուտեն միշտ , որով ոչ կը հերկեն ,
ո՛չ կը ցանեն , ո՛չ կը հնձեն , ո՛չ կաղան և ո՛չ կը թը-
րեն : Հայե Ժառանգ պտուղը ուտելու համար՝ կղզիաբը-
նակները կսպասեն որ մէջի հիւթը ալիւրաւոր ըլլայ
և կեղևին դոյնն ալ փոխուի :

Հայ մեծ կառններու բաժնելով՝ ածուխէ կրակի ներքեւ, կամ տաք փուռի մէջ կեփեն, ինչպէս որ մենք կ'ընենք, և կը թողուն՝ մինչև որ կեղևը սենայ: Հացին միջուկը շատ կակուղ է, և ցորենէ շինուած հացին համէն խիստ քիչ կը տարբերի: Որովհետև Ովկիանիոյ բնակչաց միշտ հաց պէտք է, և ծառը միայն տարւոյն երկու երրորդ մասին մէջ պտուղ կուտայ, ուստի բնակիչք պտուղները շատցած ատեն, առատութեամբ ժողվելով կը պահեն, և չորս ամիս պտուղ չկեցած ատեն՝ եփելով կուտեն:

Տե՛ք և այ՛լ: Պէլիզուի՝ իտալիոյ մէջ Գողացոյց դէմ ըրած պատերազմին ատեն, գիւղաքաղաքի մը բնակիչները ստիպուեցան իրենց բնակարանները թողլով՝ հեռաւոր տեղեր փախչիլ: Այն միջոցին մայր մը աներևութացաւ՝ իր նորածին տղայն օրօրոյն մէջ թողլով: չը գիտցուեցաւ՝ թէ արդեօք մայրը ուր գնաց: Անշուշտ տղայն պիտի մեռնէր եթէ բաղդը ղինքը չազատէր: Երեսի վրայ մնացած խեղճ մանկիկը կ'սկսի աղաղակել. այժմ մը այս աղաղակները լսելով՝ տղային քով կուգայ և կ'սկսի իւր կաթով ղանիկա կերակրել, միանգամայն պահպանելով տղայն՝ վայրենի կենդանիներէն՝ որք կրնային պատռուել: Երբ բնակիչներն իրենց քաղաքը վերադարձան բաւական ատենէ վերջը՝ զարմացան, տեսնելով որ տակաւին տղայն կենդանի է: Կանայք ի զուր իրենց ստինքները տղային կը ներկայացնէին, լալով չէր ուզեր: Այժմ ալ բառաչելով, կարծես կանանց ըրածին դէմ կը բարկանար. թողուցին որ այժմ տղայն անուցանէ: «Մինչդեռ օր մը, կըսէ Բրօքօրոս յոյն պատմիչը, իտալիա էի, յատուկ ղիս տղային քով տարին որպէս թէ տարօրինակ բան մը տեսնելու համար. դիտմամբ տղայն նեղեցին՝ որպէս զի աղաղակէ. իսկոյն այժմ բառաչելով եկաւ, որ քաղնկէց՝ մը հեռի կը գտնուէր, և տղային վրայ ինչպէս ղանիկա որ և է վտանգէ ազատելու համար: » Այս սրտաշարժ դէպքին պատճառաւ՝ տղային անունը

Էժիսթ դրին , որ յունարէն այժ կը նշանակէ .

Պատահան աշխարհի Կոնստանտինոպոլ : Պոլստտեան աղանդը քիչ ժամանակի մէջ ամբողջ Հնդկաստան և Չինաստան տարածուեցաւ : Այսօր պոլստտեան աղանդը աշխարհի միւս կրօնքներէն աւելի իրեն հետևողներ ունի :

Մինչև ցարդ Չինացւոց պոլստտեան աղանդոյն վերսոյ աւելի մանրամասն տեղեկութիւններ դրուած են :

Երբ Չինացւոյ մը հարցուի՝ թէ իւր երկրին մէջ քանի՞ փիլիսոփայական կամ կրօնական դրութիւնք կան , կը պատասխանէ՝ թէ երեք դրութիւն կայ , այսինքն Դաո , կամ Բոնֆիւսիսի վարդապետութիւնը . Յիւ կամ պոլստտեան աղանդը , և Թաւ կամ բանականաց աղանդը :

Սակայն պէտք չէ կարծել՝ որ այս երեք դրութեանց աստիճանն ալ մի և նոյն է . Բոնֆիւսիսի ուղղափառութիւնը կամ կառավարութեան կրօնքն է . իսկ միւս երկուքը անարդ և վատթար համարուած են երկրին մէջ :

Չինացիք կ'ըսեն՝ թէ Պոլստտեան մարդոց առաքինութիւն գործել կը սորվեցունէր , որովհետև , կրէ եղեր Պոլստտեան , ամեն կրօնից , ինչպէս նաև ամբողջ փիլիսոփայութեան առաջին և բուն նպատակն է առաքինութիւնը :

Չինացւոց քուրմերուն վրայ հինդ գլխաւոր պատուէր դրուած է , որոց դէմ եթէ մեղաչեն՝ խիստ մեծ յանցաւոր կը համարուին . Այս հինդ պատուէրները հետևեալներն են .

Ա. Բնաւ կենդանի արարածները պիտի չսպանեն :

Բ. Բնաւ պիտի չը յափշտակեն և չգողնան ուրիշին ստացուածքները :

Գ. Երբէք պիտի չամուսնանան :

Դ. Սուտ պիտի չը խօսին :

Ե. Դինի պիտի չը խմեն :

Չինացւոց Սամանէանք կամ քուրմերը վանքերու մէջ մէկտեղ կապրին , և երկրին մէջ պտըտելով՝ կը մեւրան :

Գլուխներնին բոլորովին կածիլեն . իրենց սրբութեանը կամ ծառայութեանց համեմատ, զանազան կրօնական աստիճաններու կը բաժրանան, ամենէն փոքր աստիճանէն մինչև մեծ քրմութեան աստիճանը, և վերջապէս վանահայր կ'ըլլան, եթէ արժանիք ունենան :

Անգղիացի ողորդիչներ և շահեր : Անգղիացի ազնուական մը փարիզ երթալով՝ օր մը Սէն գետին կամ մոլորէն անցած ատեն, կօչիկները՝ որ լաւ մաքրուած էին, աղտոտ շան մը քսուելով՝ բոլորովին կը ցեխոտին : Անասունն իւր թաթերը Անգղիացւոյն կօշկաց քսեր էր, կամուրջին մէկ կողմը՝ կօչիկ մաքրող մը կար իւր արկղիկովն և վրձինով . Անգղիացին այս մարդուն քով կերթայ ոտից ամանները մաքրել տալու համար, Հետեւալ օրը մի և նոյն դէպքը վերստին կը պատահի Անգղիացւոյն, և այսպէս քանի մը օր կը շարունակէ . վերջապէս օր մը Անգղիացւոյն հետաքրքրութիւնը շարժելով, կամաց մը շան մօտենալով՝ ուշադրութեամբ կը նայի և կը տեսնէ որ շունը Սէն գետն երկնալով՝ ոտքերը տղմին մէջ կը թաթխէ, և կամուրջին վրայ ելլելով՝ մաքուր ոտից աման հադնող մարդու կ'ըստպասէ : որ երթայ թաթերը անոր կօշկաց վրայ քսէ և աղտոտէ : Անգղիացին այս դիտողութիւնն ընելով, գուշակեց թէ շանը տէրը կամուրջին վրայ կօչիկ մաքրող մարդն է . ուստի քաղաքավարութեամբ անոր մօտենալով՝ հարց ու փորձ ըրաւ . կօչիկ մաքրողը առջի բերան շուարեցաւ, բայց յետոյ խոստովանեցաւ՝ թէ շունըն այս բանին վարդեցնողն ինքն էր, որպէս զի յաճախորդներ ունենայ . «Ի՞նչ ընեմ, պարո՞ն, կրտէս առնուր չկայ . . . » Անգղիացին զարմանալով շան ճարպիկութեան վրայ, կը գնէ շունը և հետո լոնտրա կը տանի, և ատեն մը խնամելէն վերջը՝ կը թողու որ ազատ պտըտի, Շունը մէկ երկու օր այս նոր տիրոջ քով մնալէն վերջը՝ կը փախի . երկու շաբաթ անցնելէն վերջը՝ տեսան որ շունն իւր նախկին տիրոջ քով՝ իր արուեստին սկսեր էր Սէն գետին կամուրջին վրայ :

ՍԿԶՐՈՒՆՔ ԲԱՐՈՑԱԿԱՆ

ԴԱՍՏԻՍՐԱԿՈՒԹԵԱՆ

ԵՐԿԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ՊԱՏՈՒԵԼԻՈՅ ՄԱՎԵՍՆ

Բ. ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՅԱՐՄԱՇ

Ի ՎԱՆՍ ԶԵՐԻՍՔԱՆ Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ

— (1875) —

Այս պատուական աշխատութիւնն իտալացի կեսար ֆանթու ժամանակակից հեղինակին պատանեաց համար յօրինած ընտիր գրքուկին հետևողութեամբ չարագրած և հարց պատասխանիով դասական ոճոյ յարմարցուցած էր բաղմարդիւն Յովհաննէս Պատուելին Մալեան, և 1865 ին տպագրեալ և սպառած լինելով՝ այս երկրորդ անգամ հեղինակին օրագրութեամբն ու օգտակար յաւելումներով 'ի լոյս կ'ընծայեմք. Դպրոցներուն մէջ ասոր գործածութիւնը խիստ օգտակար տեսնուելով, առաջարկութեամբ Կ. Պօլսոյ և գաւառաց քանի մը դպրոցներու տնօրէնութեան, ահաւասիկ վերստին 'ի լոյս կ'ընծայուի յուսով ընդունելութեան 'ի համօրէն Ազգէս:

Կը գտնուի Գալաֆեան գրատունը, Դին 6 դր:

ՅԱՐՄԱՇ Ի ՏՊԱ. Զ. Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ ՎԱՆԱՅ.

ՅՈՅՍ Ը կերելի ամիսն անդամ մը 64 երեսէ բաղկացեալ
տնտեսութիւնն : Գինն է ամեն տեղւոյ համար մէկ տարին երեք
արծաթ մէծխալէ : զից ամսուսն համար՝ երկու արծաթ մէծխալէ
տիէ առանց ծախուց ճանապարհի :

ՅՈՒՍՈՅ հետ յարաբերութիւնն ընկու համար պէտք է
Թղթակցիլ յանուն խմբադրութեան :

ՍՏՈՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՏՆՂԵՐ

Կ. ՊՈԼԻՍ. Գրադաճառ եղբարք Գալաֆեան . Չաքմաք-
հըլար Եօգուչու
ԲԵՐԱ. Ծխադաճառ Ստեփան աղա Կիւլէրեան . Տօղրու Եօ
պարադան , Թիւ 173
ՆԻԿՈՄԻԿԻԱ. Մ. Յովհաննէս աղա Եղըճեան
ՊԱՐՏԻՋԱԿ . Մ. Յարութիւն աղա Մ. Կարապետեան
ԱՏԱԲԱԶՍԻ . Պ. Արմենակ Յ. Երամեան
ԱՆԴՐԻԱՆՈՒՊՈԼԻՍ . Թորգոմեան ընկերութիւն
ԿԱՐԱ . Մկրտիչ Էֆէնտի Էհրամճեան

